

Küreselleşme, Kültür ve Din

İHSAN ÇAPCIOĞLU
DR., ANKARA Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
e-posta: ihsanapcioglu@yahoo.com

abstract

Globalization, Culture and Religion. Our world experienced, particularly in the first decade of the 21th century, radical social changes in an unprecedented degree and still continues to be exposed to it. A conviction increasingly prevailed in all parts of society that a new world was emerging, which was shaped by new technologies, new institutional structure, new culture and new economy. It was also at the period that the word of Globalization came to be used to refer to this extraordinary change. So, Globalization refers to a process that economic, social, cultural and political events taking place anywhere in the developed world have an influence over the people of other parts of the world, and that the interdependence between societies gradually increases. It is stated directly or indirectly in all platforms that it is inevitable to submit to the challenges and effects of Globalization expressed as an irresistible or irreversible power and process. In this article, the cultural and religious effects of Globalization will be dealt with in a theoretical framework. Also, the cultural dimensions will be examined in the framework of Featherstone, Barber, Ritzer and Berger's views, while its religious dimensions will be analysed on the basis of Beyer's explanation of "cultural forms of religions", and the consequences caused by Globalization over the socio-political and cultural appearance of world religions will be focused on.

key words

Globalization, Culture, Religion, Politics.

1. Giriş: Küreselleşme ve Yenidünya Düzeni

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı bir gelişme kaydeden bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde ülkelerin siyasal ve iktisadi sınırları arasındaki esneklik ve akışkanlık artmış; böylece dünyanın bir ucunda yaşanan bir olayın olumlu ya da olumsuz etkisi kısa süre içinde diğer bölgelere de ulaşarak dünya çapında sonuçlar ortaya çıkarmaya başlamıştır.¹ Bu yeni or-

1 Min Soo Kim, *Historical and Comparative Analyses of Globalization Through Communications Technology in the West and the Asia*, (Basılmamış Doktora Tezi), The Pennsylvania State University, The Graduate School College of Communications, Pennsylvania, 1997, s. 239-307.

tamda dikkat çeken önemli gelişmeler arasında uydu enformasyon sistemlerinin kurulması, ulusal kültürlerin kendi kapalı sınırlarını zorlaması, küresel tüketim ve pazarlama kalıplarının ortaya çıkması, kollektif yaşam tarzlarının gelişmesi, Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler gibi küresel ölçekte siyasal sistemlerin kurulması, insan hakları kavramının kapsam alanının genişlemesi, ekonomilerin birbirine daha bağımlı hale gelmesi, soğuk savaş dönemindeki politik kutuplaşmaların ortadan kalkması ve hemen her alanda liberal eğilimlerin güçlenmesi sayılabilir. Ayrıca, bu gelişmeler sonucunda dünyanın adeta "büyük bir köye" dönüştüğü pek çok kişinin ortak kanısı haline gelmiştir.² Bu dönemde dünyamız, daha önce eşi benzeri görülmemiş bir etkinlik ve genişlikte köklü toplumsal değişimler yaşamış ve halen de yaşamaya devam etmektedir. Bugün toplumun her kesiminden insanlar arasında yeni teknolojilerin, yeni kurumsal yapının, yeni kültürün ve yeni ekonominin şekillendirdiği bir dünyanın doğduğu şekilde yaygın bir kanaat gittikçe daha fazla egemen olmaya başlamıştır.

Dünyamızın tecrübe ettiği bu olağanüstü değişimi nitelendirmek üzere küreselleşme sözcüğünün kullanılması da bu döneme rastlamaktadır. Buna göre küreselleşme, gelişmiş dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal olayların dünyanın başka toplumları üzerinde de etkili olduğu ve toplumlar arasındaki karşılıklı bağımlılığın giderek arttığı bir sürece işaret etmektedir. Giddens'in ifadesiyle, ülkeler arasındaki sınırları aşan toplumsal, politik ve ekonomik bağlar, her bir ülkede yaşayan insanların kaderini önemli ölçüde etkilemektedir. Dünya üzerinde hiçbir ülkedeki yaşam, artık diğerlerinden bütünüyle ayrılmış ya da bağımsız değildir.³ Bu noktada, karşı konulamaz ya da geri döndürülemez bir güç ve süreç olarak ifade edilen küreselleşmenin meydan okumalarına ve etkilerine karşı boyun eğmekten başka bir çarenin olmadığı her platformda açık ya da örtülü bir biçimde dile getirilmektedir. Böylece küreselleşme bir yandan dünya ölçeğinde görülen mal ve hizmetlerin, teknolojilerin, fikirlerin, sermayenin, emeğin, kültürel unsurların akışkanlığını belirten bir kavram olması bakımından betimleyici bir içeriğe göndermede bulunurken diğer yandan yenisünya düzeni ilkelerinin benimsenmesi çerçevesinde örtülü bir yönlendiriciliği de beraberinde getirmektedir. Günümüzde yoğunlukla yaşanmakta olan bu karmaşık süreçler dizisinin, milli kültür kimliklerini güçlü bir biçimde etkilediği görülmektedir.

2 Mustafa Acar, "Ekonomik, Siyasal ve Sosyo-Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme: Tehdit mi, Fırsat mı?", *Liberal Düşünce Küreselleşme Özel Sayısı*, 2002, s. 15.

3 Anthony Giddens, *Sosyoloji*, çev. Cemal Güzel, Ayrıç Yayinevi, Ankara, 2000, s. 67.

Küreselleşme, sınırları iyi çizilmiş bir sistem, bir ulus devletin ya da bir bölgenin coğrafi olarak tanımlanmış sınırlarından oluşan klasik “toplum” düşüncesinden uzaklaşarak, toplumsal yaşamın zaman ve mekân boyunca nasıl düzenlendiği üzerinde yoğunlaşan çok farklı bir algı perspektifini içermektedir.⁴ Bu perspektifte küreselleşmenin en son aşamasının ortaya çıkardığı temel özelliklerden birisi zaman-mekan sıkışmasıdır. Buna göre, küresel süreçlerin hızlanmasıyla birlikte dünya kendisini daha küçük hissetmekte, uzaklıklar kısalmakta ve dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen bir olayın etkisi kısa sürede çok uzak yerlerdeki insanlar tarafından hissedilmektedir.⁵ Küreselleşme, ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve dinsel politikalarıyla, yeni bir dünya düzeni oluşturma iddiasını içinde barındırmaktadır. Bu yenedünya düzeni sınırsız kâr maksimizasyonunun önünde engel oluşturan her şeyi özel sektöre havale ederek, emek piyasasını kuralsızlaştırmakta, yoksulluğu ve sosyal güvenlik krizini derinleştirmektedir. Nitekim dünya genelinde ekonomik alanda kendini gösteren eğilimler sosyal kalkınmanın pek çok alanında çeşitli olumsuzlukları beraberinde getirmiştir. Ekonomik anlamda gelir dağılımındaki adaletsizlikler toplumsal eşitsizlikleri belirleyen en önemli unsurlardan biridir. Küreselleşmenin dünyamızı giderek belirsiz ve güvenilmez bir mecraya doğru sürüklemesi karşısında bir dizi önlemlerin alınmasının şart olduğu önde gelen küresel güçlerin oluşturduğu Davos Ekonomi Forumunda dile getirilmiştir. Ancak zamanla neo-liberal doktrinin dayandığı muhafazakar ilişkiye ve bununla ilintili moraliteye önem vererek küreselleşmenin işleyişinde gözlenen aksaklıkların üstesinden gelinebileceği şeklinde bir kanaat egemen olmuştur.⁶ Bu çerçevede yürütülen neo-liberal politikalar, devletlerin sosyal alana ayırdıkları bütçe paylarını kısıtlamalarına neden olmuştur. Dünyada pek çok devletin benimsemiş olduğu neo-liberalizm, ulusların geniş kapsamlı refah politikaları uygulama olanaklarını erozyona uğratmıştır. Bunun sonucunda, gelir eşitsizlikleri ve yoksulluk özellikle ve öncelikle dezavantajlı nüfus grupları arasında giderek artan bir biçimde yayılmıştır. Aslında bu durum yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinden başlayarak gelişen sosyal devlet (refah devleti) uygulamalarının ağır bir saldırıya uğradığının da en somut göstergesidir. Bununla birlikte, dünyamızın ve ülkemizin yaşadığı büyük ekonomik krizler ve siyasi geri-

4 Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 66–69.

5 David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s. 291–341.

6 H. Ezber Bodur, “Sunuş”, *Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Din*, Şahin Gürsoy, İhsan Çapcıoğlu (eds.), Platin Yayınları, Ankara, 2007, s. ix.

limler başta olmak üzere, ekonomik ve siyasal alanlarda yaşanan gelişmeler, küreselleşme dinamikleri ile birleşince, hem yerel hem de küresel ölçekte birtakım ikili karşıtlıkların doğurduğu çatışmalara ve bu çatışmaların her bir kutbu arasındaki karşılıklı etkileşimlere yol açmaktadır.⁷ Bu farklı zaman-mekan çiftleri arası karşılıklı ikilik ve etkileşimlerin ortaya çıkardığı kültürel çatışmalar sonucu, modern yaşamın belli alanları (örneğin ulus-devlet, üretim ve işletme süreçleri, tüketici yönelimleri vb.) evrenselleştirilmekte ve izafileştirilmektedir.⁸

Küreselleşme, toplumları, bir taraftan coğrafi sınırlar boyunca birleştiren yeni küresel, bölgesel ve ulus aşırı cemaat ya da örgütlenme biçimleri oluşturmaya zorlarken, diğer taraftan toplumu, hem ulus devlet sınırlarının içinde hem de dışında bölünebilir ya da parçalanabilir hale getirmektedir. Böylece etnik ayrımlar, "öteki"ler yakınlaştıkça daha çok eklemelenmektedir. Küreselleşme, bir taraftan iktidarın, bilginin, sermayenin ve enformasyonun yoğunluğundaki artışı sağlarken, diğer taraftan daha çok iktidar sahibi olmaya çalışan yerel kuruluşlar, cemaatler ve gruplar gibi güçlü bir ademi merkezileşme dinamiği yaratmaktadır. Küreselleşme dinamiklerinin ürettiği bu yenedünya düzeni, farklı kültürlerin yaşam tarzlarının ve toplumsal pratiklerinin yan yana bulunmasını ya da birlikte var olmasını gerektirmektedir. Bu durum sınırları güçlendirerek sosyo-kültürel farkları ve önyargıları ortadan kaldırmakta; düşüncelerin, bilgilerin, değerlerin, yaşam biçimlerinin melezleşmesinin yaşandığı ortak kültürel kimlikler ve toplumsal mekanlar yaratmaktadır.⁹

Bu çerçevede küreselleşme, üç temel boyutu içeren sosyo-kültürel bir süreç olarak düşünülebilir. Smith'e göre bu süreçler: Dünya finans piyasalarının ve serbest-ticaret bölgelerinin yükselişini, malların ve hizmetlerin küresel değişimini, ulus ötesi şirketlerin hızla büyümesini ifade eden "ekonomik küreselleşme"; Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği gibi ulus üstü ekonomik ve politik örgütlenmelerin milli devletlerin yerine geçmesini ve küresel politikaların yükselişini ifade eden "politik küreselleşme" ve Dünya ölçeğinde bilginin, işaretlerin ve sembollerin küresel akışı ve bu akışların neticesin-

7 Yerel/küresel dikotomisi konusunda bkz. Les Back, "Local/Global", *Core Sociological Dichotomies*, Chris Jenks (ed.), Sage Publications, London, 1998, s. 63-78.

8 Roland Robertson, "Globalization and the Future of Traditional Religion", *God and Globalization Volume 1, Religion and the Powers of the Common Life*. Max L. Stackhouse ve Peter J. Paris (eds.), Trinity Press International, USA, 2000, s. 59-63.

9 M. Van Elteren, "Amerikan Popüler Kültürünün Etkisinin Global Bir Yaklaşım İçinde Değerlendirilmesi", *Popüler Kültür ve İktidar*, Nazife Güngör (der.), Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s. 288-289.

de oluşan çeşitli sosyo-kültürel dönüşümlere gösterilen tepkileri de içinde barındıran “kültürel küreselleşme”den oluşur.¹⁰

Kültürel küreselleşmenin en önemli dinamiklerinden biri, din ve dini kültürün etki alanında olan konulardır. Dinin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kimlik inşa etme işlevi dikkate alındığında, toplumlar ve kültürler hem ‘diyalog’ taleplerinde hem de ‘çatışma’ arzularında dine aşikâr şekilde dayanmaktadırlar. Bu çerçevede küreselleşme karşısında dinin, esas itibariyle, mevcut iletişimlere alternatif bir iletişim tarzı olarak belirlediği söylenebilir. Dinin toplumsal tezahürleri ve işlevleri açısından baktığımızda, onun hem birey ve aşkın varlık arasında, hem de bireyler arası bir iletişim aracı olduğu görülecektir.¹¹ Küreselleşmenin ekonomi, siyaset ve kültürle ilişkisi ile din arasındaki ilişkisi arasında benzerlikler bulunur ve küreselleşme her birinin üzerinde köklü bir takım değişim ve dönüşümlere neden olabilir. Ancak din söz konusu olduğunda farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Çünkü "Max Weber'in analizlerinin odağında yer alan 'dünya dinleri'nin hemen hepsi 'fetih' veya benzeri ideolojileri aracılığıyla küresel bir yayılmayı hedeflemişlerdir." Bu demektir ki, dinler bizzat kendileri küresel vizyon geliştirmeye müsait bir yapıya sahiptirler. Örneğin, küreselleşme bilgiyi özgürleştirip, paylaşımı kolaylaştırırken; farklılıkları, eşitsizlikleri, işsizlik, ümitsizlik, dışlanma gibi sosyal sorunları önemli ölçüde büyütmektedir. Küreselleşmenin tüm bu olumsuz yönleriyle birlikte temel fikr-i sabiti haline gelen etkinlik, kâr, büyüme ve aşırı ferdiyetçiliğe dayanan ekonomik bakış açısına karşı din, daha merhametli ve empatik bir yaklaşımın temelini oluşturabilir. Din, fakirlere ve unutulmuşlara yardım etmek üzere toplumun kaynaklarının yeniden paylaşımı ve kimliğin muhafazasına yönelik bir tepki oluşturabilir. Buna göre dinin, çevrenin bozulmasından ve bir noktada ekolojik felaketten ve muhtemelen psikolojik felaketten sakınmada ihtiyaç duyulan desteği sağlayacağı da söylenebilir.

Küreselleşme ve din ilişkisi çerçevesinde diğer önemli bir nokta da, Beyer'in de belirttiği gibi, ikisi arasında tek yönlü bir ilişkinin olmadığıdır. Yani bu ilişkide küreselleşme etken, din ise edilgen bir konumda değildir. Beyer bu durumu Salman Rüştü örneğiyle izah eder. Salman Rüştü ‘Şeytan Ayetleri’ (*The Satanic Verses*) adlı eserinde, Müslümanlara ve İslam dinine hakaret ettiği gerekçesiyle, 1989’da Humeyni’nin fetvasıyla ölüme mahkûm edilmişti. Beyer’e göre, bu olay küresel dünyada dinin rolüyle ilgili iki önemli sonuca işaret etmektedir. Birincisi Müslümanların kutsallarına hakaret edilme-

10 Philip Smith, *Kültürel Kuram*, Babil Yayınları, İstanbul, 2005, s. 308.

11 Ümit Aktı, *Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Din* (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008, s. 64.

si onların mevcut sistem içerisinde kendi inançlarını yaşayamayacakları düşüncesiyle tepki göstermelerine neden olmuştur. Diğer önemli bir sonuç ise, Müslümanların göstermiş oldukları bu tepki sayesinde İslami kimliğin canlanmasıdır. Bu olay, dinin küresel sisteme dâhil olma sürecinde kendisinden istenen taviz taleplerine marjinalleşerek tepki vermesinin mümkün olduğunu göstermektedir. Bazı durumlarda ise din, küresel alandaki değişim ve dönüşümle birlikte varlık ve hareket alanı kazanabilir.¹²

Bu makalenin amacı, yukarıda açıklanan nitelikleri ile küreselleşme fenomeninin farklı kültürel ve dini görünümünü ana hatlarıyla ortaya çıkarmaktır. Küreselleşmenin kültürel boyutları, Featherstone, Barber, Ritzer ve Berger'in görüşleri; dini boyutları ise Robertson ve Beyer'in "dinlerin toplumsal formları"na ilişkin açıklamaları çerçevesinde incelenecek ve yine bu çerçevede küreselleşmenin dünya dinlerinin sosyo-politik ve kültürel görünümü üzerinde ortaya çıkardığı sonuçlar üzerinde durulacaktır. Elbette, ekonomiden sanata, bilimden iletişime ve politikadan uluslar arası ilişkilere kadar pek çok alanı içine alan geniş bir literatürü kapsayan küreselleşme fenomeninin, kültür ve din üzerindeki etkilerini bütünüyle tespit etmek mümkün değildir. Bu nedenle, makalede, özellikle küreselleşme, kültür ve din tartışmalarının odaklandığı belli başlı alanlar, küreselleşmenin dinin ve kültürün farklı formları üzerinde ortaya çıkardığı değişimler çerçevesinde incelenecektir.

2. Küreselleşme Kuramı ve Kültür

Sosyal bilimler alanında küreselleşme tartışmaları 1980'li yıllarla birlikte gündemdeki yerini almasına rağmen, küreselleşme sürecinin neredeyse bin yıldır devam eden bir sürece yayıldığı iddia edilmektedir.¹³ Bu anlamda, örneğin, küçük ölçekli avcı ve toplayıcı toplumlardan modern ulus-devlete geçiş; küresel topluma doğru bir adım olarak değerlendirilmektedir. Durkheim,¹⁴ Marx ve Weber'in kuramları, zamanın ve mekânın daima daha geniş bölgelerine yayılan toplumsal örgütlenme biçimlerinin, daha geniş tarihsel süreç boyunca nasıl birbirlerini izlediklerine ilişkin farklı açıklamalar sun-

12 Aktı, *Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Din*, s. 68–69.

13 Bu bölümde verilen bilgiler, kısmen "Cultural Globalization and Global Flow of Popular Culture", *World Applied Sciences Journal*, 2008 4 (1), s. 10–15. başlıklı makalemize dayanmaktadır.

14 Bu çerçevede örneğin, Durkheim'in kültür görüşünü şekillendiren, onun insan üzerine odaklanmasıdır. Bu nedenle bazı sosyologlar onu, "kültürel dönüşümün temsilcisi" olarak görmektedir. Bununla birlikte, "din sadece kültürel bir kaynaktır" görüşü, Durkheim düşüncesine oldukça yabancıdır. Durkheim, dini inançların kolektif temsiller olarak görülebileceğini düşünse de, din ve kültürü aynı kefeye koymaz. Ona göre din, öncelikle kültür ve toplumu kucaklayan bir fenomen, bir fikirler sistemidir, ancak aynı zamanda o, insanoğlunun potansiyelleriyle şekillenmiş bir yaşam formudur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emile Durkheim, *The Elementary Forms of Religious Life*, translated by Karen E. Fields, Free Press, New York, 1995, s. 1, 5, 34.

maktadır. Geçmişin kuramsal geleneklerini bu yolla yeniden inşa edebileceğimiz gerçeğine rağmen, küreselleşme araştırmalarında en büyük ilgi çağdaş bağlamlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Özellikle "kültürel küreselleşme" alanında "kapitalizm", "metalar", "zaman/mekân sıkışması" ve "bilgi akışları"yla ilişkili konular; küreselleşme ve postmodernizm literatürleri arasında zorunlu bir yakınlaşmaya yol açmaktadır.¹⁵ Featherstone, küreselleşmenin kültürel etkisine ilişkin literatürün, iki çekişmeli hipotez ya da model etrafında toplandığını savunmaktadır.¹⁶ *Birinci model*, "Amerikanlaşma", "McDonaldlaşma" (*McDonaldization*) ve homojenleşmenin artışı ile karakterize edilen bir dünyada yaşadığımızı ileri süren Ritzer¹⁷ ve Barber'ın¹⁸ yaklaşımını ifade eder. Bu model; "kültürel emperyalizm"i ve Birleşik Devletler kültürünün serbest piyasa ideolojileriyle birlikte dünyanın geri kalan kısmına nasıl ihraç edildiğini vurgulamıştır. Bu özelliğiyle model, modernleşme kuramıyla yüceltilen Amerikan yardım programlarına, serbest bilgi akışı politikalarına, Amerikan medyasıyla eklemlenen medya endüstrilerinin egemenliğine getirilen eleştirel bir yaklaşımı temsil etmektedir.

"Kültürel emperyalizm" tezi, gelişmiş kapitalist toplumlarda üretilen ve yayılan kültürel ürünlerde, medyanın doğasında var olan ideolojik kültürel bir çerçeve kurulduğunu ve kitle kültürü ürünleri aracılığıyla tüm dünyaya yayıldığını savunmaktadır. Bu tezi savunanlar, uluslararası iletişimi, gelişmiş ülkelerin uluslar arası çıkarlarına, özellikle ABD'nin küresel, askeri, ekonomik ve politik üstünlüğüne hizmet eden bir araç olarak değerlendirmektedir. Kültürel emperyalizm, 1960-1970'li yıllarda geçerli olan modernleşme teorilerini hedef alması nedeniyle, ekonomik, siyasal ve kültürel olarak İkinci Dünya Savaşı öncesi kolonileri kontrol eden gelişmiş ülkelerle, gelişmekte olan, az gelişmiş ülkeler arasında kurulan bağımlık ilişkilerini temel inceleme alanı olarak görmektedir.¹⁹ Ayrıca, Batı, özellikle Amerikan değerlerinin etkin konumu, artık ulus ötesine sarkmış kapitalist sermaye, hukukun birçok içeriğinin evrenselleşme eğilimi, ulus-devletlerin geleneksel formlarının içerik analizine zorlanması, çok kültürlülük, şeffaflığın giderek birey ve toplumun yaşamını kuşatması, gizlilik ve mahrem olma niteliklerinin azalması, yüksek geçişlilik ve etkileşim bu modeldeki küreselleşme tanımları

15 Smith, *Kültürel Kuram*, s. 309.

16 Mike Featherstone, *Undoing Culture*, Sage Publications, London, 1995, s. 9.

17 George Ritzer, *The McDonaldization of Society*, Revised ed. Pine Forge Press, Thousand Oaks, California, 1996.

18 Benjamin Barber, *Jihad vs. McWorld*, Ballantine Books, New York, 1996.

19 Suat Sungur, "Kültürel Emperyalizmin Ötesi: Küreselleşme, İletişim ve Yeni Uluslar Arası Düzen", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2008, 1 (1), s. 96-97.

içerisinde öne çıkan olgular arasındadır.²⁰ Yine bu modelde, Disney²¹ çizgi filmleri gibi, ABD kaynaklı medya ve popüler eğlence ürünlerinin ihracına özel ilgi gösterilmektedir. Bu modelin en son uyarlamaları, küresel kültürel tercihlerin ve idari sistemlerin yükselişi ile yerel/ulusal kültür farklılıklarının nasıl aşındırıldığına işaret etmektedir. Bunlar, ayırt edici olarak Amerikan değer sistemlerinden çok, genel, derinliksiz, köksüz ve sürekli genişleyen kapitalist rasyonaliteye ve bununla bağlantılı metalara ve teknolojilere tabidirler.²²

Bu gelenek içinde belki de en iyi bilinen kuram, Ritzer'in, Marx ve Weber'in çalışmalarından hareketle geliştirdiği ve *Toplumun McDonaldlaşması* adlı çalışmasında kullandığı "Mcdonaldlaşma"dır. Ritzer "Mcdonaldlaşma" terimini, fast-food restoranlarındaki işleyiş mantığının Amerikan toplumunun yanı sıra giderek dünyanın geri kalan büyük kesimine de egemen olmasına yol açan farklı sosyo-kültürel süreçleri ifade etmek için kullanmıştır. Buradaki düşünce fast-food kuruluşlarının benimsediği ilkelerin giderek değişik toplum kesimlerini ve bir bütün olarak dünyayı büyük oranda etkilemesidir. Bu ilkeler; "etkinlik", "hesaplanabilirlik", "tahmin edilebilirlik" ve "denetim" olarak özetlenebilir. Ritzer, üniversiteler, cenaze törenleri, geniş yerleşim siteleri ve moteller gibi yerleri McDonaldlaştırma faaliyetinin şimdiki alanları olarak gösterir. Ritzer, hizmet sunumu ve mali açıdan karşılanabilirlik ölçütleri bakımından bazı faydaları görülmesine rağmen, bu durumun yarattığı birçok olumsuzluğa da işaret etmektedir: Bu kuruluşların ortaya koyduğu toplumsal değişimin pratik sonuçları, daha geniş toplumsal amaçlarla ilgili herhangi bir öngörü olmaksızın dar bir araç-amaç rasyonalitesini içerir; (a) işin ve diğer faaliyetlerin basit görevler içinde vasıfsızlaşması, (b) paketlenmiş sunum, (c) standartlaşmış modüller ve seçenekler, (d) acımasız piyasa ilkelerinin uygulanması ve (e) toplumsal yaşamda otantikliğin ve anlamın erozyona uğraması. Ritzer'e göre, bunların hepsi negatif anlamlar taşımaktadır. Ona göre, "eğer dünya daha az McDonaldlaşmış olsaydı, insanlar kendi insani potansiyelleriyle daha iyi yaşayabilirlerdi".²³

20 Şahin Gürsoy, "Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Din", *Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Din*. Şahin Gürsoy, İhsan Çapcıoğlu (eds.), Platin Yayınları, Ankara, 2007, s. 75.

21 Yeni popüler kültür endüstrilerinde, "dünyanın kültürel bütünleşmesi" yönünde bir inanç ve bu doğrultuda gerçekleştirilen "evrensel kültür üretimi"nden söz edilmektedir. Bu inanç yaşam biçimlerinin, kültürlerin ve tüketici davranışlarının bütün dünyada birbirine benzer hale geleceğine olan bir kanaati yaygınlaştırmaktadır. Bu "ortak kültür" inancı ve "dünya bilinci", *Dallas, Batman* (Yarasa Adam) ve *Disneyland* gibi başarılı ürünlerle de destekleniyor görünmektedir. Örneğin, Euro Disneyland'ın müdürüne göre Disney'in karakterleri evrenseldir. O, "Bir İtalyan çocuğuna gelin de Topolino'nun (Miki Fare'nin İtalyancası) Amerikalı olduğunu anlatın" der. David Morley ve Kevin Robins, *Kimlik Mekânları*, çev. Emrehan Zeybekoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 155.

22 Smith, *Kültürel Kuram*, s. 309.

23 Smith, *Kültürel Kuram*, s. 310.

Dünyanın McDonalddlaşması, uzun vadede insanın yaratıcılığını engelleyen ve toplumsal ilişkileri insancıl olmaktan uzaklaştıran tek düze standartların zorla kabul ettirilmesi anlamına gelmektedir.²⁴ Benzer şekilde Benjamin Barber da kamuoyunu, "McWorld" olarak adlandırdığı dünyanın çeşitlilik gösteren topluluklarını hızlı bir şekilde yavan, tekdüze bir piyasaya dönüştüren, ruhsuz bir tüketici kapitalizmine karşı uyardığıdır. Barber'a göre McWorld, 1950'lerde ve 1960'larda yüzeysel Amerikan kültürünün yayılmacı ticari çıkarlarca yönlendirilen bir popüler kültür ürünüdür. Müzik, video, tiyatro, kitaplar ve eğlence parklarının tamamı ortak logolar, reklam sloganları, starlar, şarkılar, markalar ve reklam müzikleri dolayımında ortak zevkler yaratan Amerikan İmajı, bir ihracat ürünü olarak üretilmiştir.²⁵

Peter L. Berger'in, Barber'in "McWorld" terimine gönderme yaparak küreselleşmenin dört boyutu arasında ele aldığı popüler kültür, yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü gibi, batı ve özellikle Amerikan kökenlidir. Dünyanın her tarafında gençler Amerikan müziği ile dans eder; Amerikan jeansleri ve üzerlerinde Amerikan üniversiteleri ve diğer tüketim ürünleriyle ilgili mesajlar bulunan tişörtler giyerler. Daha yaşlılar Amerikan sitkomları izler ve Amerikan filmlerine giderler. Genç-yaşlı herkes Amerikan fast foodlarıyla giderek daha uzun boylu ve daha şişman hale gelir. Burada aslında bir kültürel hegemonya söz konusudur. Berger'e göre, Fransız kültür bakanlarının ya da İranlı mollaların bu duruma kızmaları şaşırtıcı değildir. Kültürel emperyalizmi eleştirenler bunun sadece dışa yönelik bir tavır olmadığını bilirler. Bu durum belirgin bir inançlar ve değerler yükü taşır.²⁶ Amerikan kültürünün tüketimi aslında ayinsel bir nitelik taşır. Bu hegemonik durum, tüketimin asimetrik yapısında da görülebilir. Örneğin, Meksikalılar hamburger, Amerikalılar tako yer. Bununla birlikte, Meksikalılar hamburgerin yanında Amerikan kültürünün diğer yönlerini de tüketirken, Amerikalılar tako yemekle birlikte Meksika kültürünün mutfak dışındaki yönlerini almazlar.²⁷

24 Manfred B. Steger, *Küreselleşme*, çev. Abdullah Ersoy, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 102; Ayrıca bkz. "Globalization and Ideology," *The Blackwell Companion to Globalization*, edited by George Ritzer, Blackwell, Cambridge, 2007, s. 367-82.

25 Steger, "Globalization and Ideology," *The Blackwell Companion to Globalization*, s. 372.

26 Bu çerçevede Rock müzik konusunu ele alan Berger, bu müzik türünün sadece yüksek sesli ritmik müzik ve tehlikeli derecede atletik dans tercihinden ibaret olmadığını; ayrıca kendini ifade etme, geri kafalı olduğu kabul edilen geleneği yenme anlamına geldiğini belirtir. Bkz. Peter L. Berger, "Küresel Kültürün Dört Yüzü", çev. Şahin Gürsoy, İhsan Çapcıoğlu. *Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Din*, Şahin Gürsoy, İhsan Çapcıoğlu (eds.), Platin Yayınları, Ankara, 2007, s. 9.

27 Berger yaşadığı bir olaydan hareketle, Amerikan popüler kültürünün dilsel yayılmacılığını şöyle örneklendirir: "Birkaç yıl önce Çin'in Guandong (60 milyon nüfuslu bir Pazar) eyaletinde *hall-mark* tebrik kartlarının temsilcisi ile görüşmüştüm. Ürünlerinin çok iyi satılmasından duyduğu memnuniyeti ifade etti. En çok hangi tebrik kartlarının satıldığını sorduğumda, "sevgililer günü"

Küreselleşme süreciyle birlikte tüketim artık, ekonomik bir olgudan ziyade, ondan esinlenen sosyo-kültürel bir tutum ve yaklaşımı ifade etmektedir. İnsanların kim oldukları onların tüketim alışkanlıklarına bakılarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan tüketimcilik, toplumsal, kültürel ve politik işlevlere sahiptir. Bunun en güzel örneklerinden birinin McDonalds ve benzeri "fast food" restoranları olduğu görülmektedir. Adından da anlaşılacağı gibi, burada her şey çarçabuk tüketilmektedir, bu ürünlerin tüketicilerinin geniş zamana tahammülü yoktur. Bu tür mekanlarda geleneksel restoranlardaki gibi masa başı sohbetlerden ve paylaşımlardan söz edilemediği gibi aynı zamanda menü de tek tip ve ekmeğinden ketçapına kadar her şey standarttır. Çalışanların bile otomatige bağlanmış robotlar gibi çalıştığını söylemek abartı olmaz. Çünkü sırada bekleyen pek çok "aç tüketici" vardır. Görünen o ki "Mc kültürü" insanlara çarçabuk tüketme alışkanlığı kazandırırken onların bazı insani yetilerini de kısıtlamaktadır. Örneğin, "Mc Kültürü" tüketicileri kendi karınlarını tıka basa doyururken, muhtemelen açlık ve sefalet içinde olan insanlar pek de akıllarına gelmeyecektir. Bauman'ın ifadesiyle bu insanlar, uzak diyarların cinayet, salgın hastalık, açlık ve vahşet görüntüleri karşısında, "onları uzak diyarlarda yaptığı için Tanrı'ya dua etmekten başka elimizden ne gelebilir ki" diyeceklerdir. Dolayısıyla tüketici için artık tüketim konforu birinci sıradadır. Bireyin sahip olduğu etik ya da dini değerlerin ise, eyleme dönüşmeyen sadece temenni ifadelerinden ibaret kalması kuvvetle muhtemeldir.²⁸

Küresel ölçekte genişleme ve mallarını tüm dünyaya yayma konusunda cesur ve atılgan kararlar alabilen, geniş sermaye ağına sahip çokuluslu dev ticari kuruluşların piyasa hâkimiyeti, yeni ve esnek bir iktisadi yapılanma ve üretim-tüketim süreçlerine damgasını vurmuştur. Bu dönemde oluşmaya başlayan çokuluslu siyasi ve iktisadi yapılanmalar; sermaye, işgücü, yönetim biçimi ve görev tanımları gibi üretim faktörleri, küresel pazarlama stratejileri doğrultusunda yeniden tanımlanmaya başlamıştır. Siyasi sınırları ortadan kaldıran ve ulus devlet yapılarını aşındıran, dünyayı "küresel bir köy" olarak kurgulayıp şekillendiren ve adına "yenidünya düzeni" denen bu sosyo-ekonomik ve kültürel dönüşüm projesi; süreç içerisinde günümüz kapitalizminin maddi unsurlara dayanan iktisadi bunalımını gidermeyi ve kendi gerçekliğini toplumun tüm kesimlerine ve yaşam tarzlarına dayatmayı ba-

kartları olduğunu söyledi. "Çinli gençler karşı cinse karşı çok utangaçtırlar. Duygularını karşı cinse ifade etmeleri çok zordur. Sevgililer günü kartı göndermek onlar için çok daha kolaydır." Bu durumda ne diyeceğimi bilemedim ve mesajları Çinceye çevirmenin oldukça zor olacağını söyledim. "Yo hayır" dedi. "Kartları İngilizce olarak istiyorlar." Berger, "Küresel Kültürün Dört Yüzü", s. 9-11.

28 Aktı, *Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Din*, s. 77.

şarmıştır.²⁹ Tüketim kültürün bu şekilde küreselleştirilmesi görevini üstlenen insanlar ise, Berger'in "Davos kültürü" adını verdiği küresel seçkin kültürün yöneticileridir. Ancak, bu ithal kültür ürünlerinin tüketicileri çok daha geniş bir topluluktur. Popüler küresel kültüre yönelik yerli tepkiler, aralarında çeşitli uzlaşma noktaları bulunmakla birlikte, toptan kabullenişle toptan karşı çıkış arasında değişir. Toptan kabulleniş, genellikle bir kuşak çatışmasına neden olur ve muhtemelen gençleri bu kabullenişe iten motiv ailelerine karşı gösterdikleri tepkileridir.³⁰ Toptan reddediş ise baskıcı rejimlerde bile neredeyse imkansızdır.

1980-1990'lı yıllarda küreselleşmenin bir sonucu olarak, tekbiçimlilik ve otantiklik yitimi üzerine kötümser vurgusu ile bu düşünüş tarzı giderek sorgulanmaya başlamış ve böylece "küresel" ve "yerel/ulusal" olanın akıl almaz ölçüde karmaşık, karşılıklı etkileşimine vurgu yapan *ikinci bir model* ortaya çıkmıştır. Genel olarak "yerel olan", küçük ölçekli ve coğrafi olarak sınırlı geleneklere ve yaşam biçimlerine (örneğin, din, milli kültür, dil, mahalli gelenekler) işaret ederken; "küresel olan," küreselleşmeyle ilişkili, mekânsal olarak geniş toplumsal ve kültürel güçlere (örneğin, tüketimcilik, uydu iletişimleri, kültür endüstrileri, göç) işaret etmektedir. Bu ikinci modelin temsilcileri, genellikle küreselleşme süreçlerinin, küresel ve yerel/ulusal kültürlerin birbirleriyle nasıl ilişkili hale geldiğine dikkat çekerler. Bu modelin savunucularına göre, bu karşılaşmalar, herhangi bir alanda kültürel "homojenleşme" (türdeşleşme) kadar "kültürel melezleşme"³¹ ve "kültürel farklılaşma"³² olasılıklarını da içeren yönleriyle karmaşık ve öngörülemez sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Buraya kadar sunulan çerçeve, kültürel bir olgu olarak küreselleşmenin iki farklı etkisi üzerinde odaklanmaktadır. Bi-

29 M. Cem Şahin, "Postmodern Dönemde Tüketim Olgusunun Sosyo-Kültürel Analizi ve Yabancılaşma", *Dini Araştırmalar*, 11 (31), s. 178.

30 Bu çerçevede Berger, bu kabullenişin yabancılar için şaşırtıcı birçok farklı boyuta sahip olduğunu belirterek, Sovyet komünistlerinin başlangıçta baskı altına almayı denedikten sonra "Sovyet rock"ı terimini icat ederek izin vermek zorunda kaldıkları Rock müziği örneğini verir. Berger, "Küresel Kültürün Dört Yüzü", s. 11.

31 Burada temel konu, küresel güçlerin ve ürünlerin yerel koşullar tarafından benimsenme ya da kısmen değiştirilme biçimidir. Kültürlerin bu karışımı ve melezleşmesiyle eski kimlik tanımları zorunlu olarak değişmektedir. Bu süreçte kimliğin sürekliliği koptuğu için geçmişle bağ kurma ihtiyacı gittikçe daha fazla hissedilmektedir. Kültür ve toplulukları çevreleyen süreklilik ve bağlantı merkezleri olarak birtakım bölgelere bağlanma duygusu da aynı şekilde hissedilmektedir. Küresel mekânda insan, kendini "yurdunda" hissetme arzusu duymaktadır. Morley ve Robins, *Kimlik Mekânları*, s. 125-126.

32 Yerli/milli haklar için mücadeleler, kökten dinci hareketler ve ırkçı tepkiler küreselleşmeye karşı savunmacı tepkiler olarak görülebilir. Bunlar, yabancı ve küresel etkilerin zararlı sonuçları olarak kabul edilen şeylere karşı değerli yaşam biçimlerini savunma ve koruma isteğinden doğar. Smith, *Kültürel Kuram*, s. 310-311.

rincisi sermayenin küreselleşmesi ve liberal piyasa ideolojisinin evrenselleşmesiyle Batılı öncü toplumların kültür kodlarının dayatıldığı homojenleşmenin ortaya çıkmasıdır. Diğerisi ise, Batı dışı toplumların kendilerini yeniden tanımlamalarına fırsat verip küreselleşme sürecine kendi şahsiyetleri ile dâhil olma imkânı tanıyan ve Batılı toplumların kültürel tekeline ortadan kaldırma imkânı sunan heterojenleşmedir.

Küreselleşme sürecinin belirleyicileri konumundaki yeni iletişim ağları, bilgi ve görüntü akışları bir taraftan farklı kültürlerin yan yana görüntülenmesine imkân sağlarken diğer taraftan egemen Batı kültürünün homojenleştirici etkisini artırmasına da yardımcı olmaktadır. Bu etki kendini en belirgin biçimde tüketim alanında göstermiştir ve tek tip bir tüketim kültürü meydana getirmeye yöneliktir. Featherstone "tüketim kültürü" üzerine geliştirilmiş belli başlı üç perspektiften söz etmektedir. Birinci perspektife göre tüketim kültürü; maddi kültürün tüketim malları, alışveriş alanları ve tüketim alanları biçiminde büyük miktarlarda birikmesine yol açan kapitalist meta üretiminin genişlemesi savına dayanır. Bu durum, daha büyük bir eşitlikçilik ve bireysel özgürlük getirdiği gerekçesiyle kimileri tarafından olumlu değerlendirilir. Bununla birlikte diğer bazılarına göre bu durum nüfusun alternatif bir "daha iyi" toplumsal ilişkiler seçeneğinden uzaklaştırılması ve ideolojik manipülasyona neden olan boş zaman ve tüketim faaliyetlerinin Batılı toplumlarda giderek öne çıkmasıyla sonuçlanmıştır. İkinci ve daha katı anlamda sosyolojik olduğu söylenebilecek perspektif ise, ürünlerden elde edilen doyumun; "doyum" ve "statünün" enflasyon koşulları altında farklılıkların sergilenmesine ve korunmasına bağımlı olduğu bir "sıfır toplam" oyunundaki ürünlere erişimin, toplumsal olarak yapılanmış olmasıyla ilişkili olduğunu belirtir. Bu perspektif, "toplumsal bağlar" ya da "ayrımalar" yaratabilmek amacıyla, insanların ürünleri kullanırken izledikleri farklı yollar üzerinde durur. Üçüncü perspektif ise çeşitli şekillerde dolaysız bedensel tahrik ve estetik hazlar yaratan, tüketicinin kültürel hayalinde ve tikel tüketim alanlarında arzu ve heyecanla karşıladığı duygusal hazlar, rüyalar ve arzular sorununu ortaya çıkarır.³³

Marcuse da bu görüşleri geliştirerek tüketim ideolojisinin "sahte ihtiyaçlar" yarattığını ve bunların günümüz toplumlarında bir "sosyal kontrol" şekli olarak işlevselleştirildiğini ileri sürmüştür. İnsanlar sahip oldukları mallarla kendi değerlerini anlarlar. Yani onlar sahip oldukları otomobil, müzik seti, ev, mutfak eşyası vs. aracılığıyla ruhlarını ve benliklerini keşfederler. Marcuse'a göre küresel tüketim kültürüyle birlikte bireyi topluma bağlayan mekanizma

33 Mike Featherstone, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 36-37.

değişmiştir. Tüketim toplumunda reklâmlar, belirli tip giysiler giyen, yiyecekler tüketen, aksesuarlar kullanan vs. gibi kitle kültürünün biçimlediği bir insan olma arzusu geliştirmek için sahte ihtiyaçlar yaratırlar. Ewen ise "Bilinç Efendileri" (*Captains of Consciousness*) adlı kitabında, tüketici kültürünün gelişimini, yaşam biçimleri üzerindeki denetimlerle işbirliği yapılması çerçevesinde ele almaktadır. Ewen'a göre tüketici kapitalizminin hakim olduğu toplumlarda ileri görüşlü bir işadami, işlerini düzenlerken yalnızca mal üretimiyle değil, alıcı bir kitlenin ve psişik bir tüketme arzusunun yaratılmasıyla da ilgilenilmesi gerektiğini görmeye başlamıştır. Bu projedeki kitlesel toplum bireyinin oluşturulma sürecinde, iş dünyası, sınıf kavramını kitleye dönüştürerek ihtiyaçlarının ve hüsrânlarının karşılığını kendi yaşamının/işinin niteliklerinde ve içeriğinde değil de tüketim mallarında arayan bireyi yaratmak istemektedir. Reklâm endüstrisi ve kitle kültürü içgüdüsel arayışlara kitlesel olarak üretilmiş çözümler önerir. Bu önerilerin içinde insanların kendilerini kitleden çekip çıkartabilecekleri kitlesel olarak üretilmiş bireycilik vizyonları da bulunmaktadır. Ewen'ın çizdiği bu umutsuz tabloda piyasanın sahte ve fetişistik düzeni, kitlesel tüketim kültürü aracılığıyla otantik (sahici) kültürün yerine geçmiştir.³⁴

Bu kültür, insanları, din, dil, ırk ayrımı olmaksızın tüm dünyada aynı tip jeansleri ya da pantolonları giymeye, aynı marka spor ayakkabılarını kullanmaya, aynı gazozu içmeye vs. şartlandırmaktadır. Tüketim hızının artırılması, pek çok eşyanın ihtiyaç kategorisi içine sokulmasıyla birlikte, bu eşyaların satışa sunulduğu mekânların çoğalması sonucunu doğurmuştur. Bu çerçevede tüketim, toplumsal bir değer sistemi olarak günlük hayatımızı şekillendirmekte, dolaşım, satın alma, satış, bireysel ihtiyaçlar ve hazlar gibi kimliklerimizi ifade etme imkânı sağlayarak bize geleneksel toplumdan farklı bir bağlam sunmaktadır.

3. Küreselleşmenin Kültüre Etkisi: Küresel ya da Popüler Kültür

Bugün küresel kültür unsurları, büyük ölçüde mesajlarını iletmek için güçlü iletişim teknolojilerine sahip küresel medya imparatorlukları tarafından oluşturulmakta ve yönlendirilmektedir. Küresel kültürel gerçekliği, benzer formüllerle üretilmiş TV şovları ve reklâmlarla dolduran bu şirketler, insanların kimlikleri ve kültürel beğenileri üzerindeki etkileriyle, istek ve yönelimlerini giderek daha fazla biçimlendirmektedir.³⁵ TV programları küresel dedikodu piya-

34 Şahin, "Postmodern Dönemde Tüketim Olgusunun Sosyo-Kültürel Analizi ve Yabancılaşma", s. 182-183.

35 Steger, *Küreselleşme*, s. 107. Ayrıca bkz. "From Market Globalism to Imperial Globalism: Ideology and American Power after 9/11," *The Global Politics of Globalization: "Empire" vs. "Cosmopolis"*, edited by Barry K. Gills, Routledge, London, 2008, s. 31-46.

saları haline gelmekte ve her yaşta izleyiciye "ünlüler" in özel yaşamlarına ilişkin anlamsız ayrıntılar sunmaktadır. Amerika'da popüler kültür ürünlerinin kültürel etkileri üzerine yapılmış yakın tarihli araştırmalar 12 yaşındaki Amerikalı çocukların yılda 20.000 reklam filmi izlediklerini ve 2 yaşındaki küçük çocuklarda bile marka bağlılığının gelişmiş olduğunu ortaya koymuştur. Küresel ölçekte popüler hale gelmiş TV yapımlarının benzerleri patent hakkı satın alınarak yerli TV'ler tarafından taklit edilmekte ve süreç aynı mantıkla yerel kültür birimlerinde de tekrarlanmaktadır. Ulus ötesi medya kuruluşları tarafından dünyaya yayılan değerler, yalnızca popüler kültürün tartışılmaz egemenliğini güvence altına almakla kalmamakta, aynı zamanda toplumsal gerçekliğin depolitizasyonuna ve toplumsal bağların zayıflamasına da yol açmaktadır. Bu duruma en çarpıcı örnek, son yirmi yıldır TV kanallarındaki haber yayınlarının ve eğitim programlarının içi boş dedikodu ve eğlence şovlarına dönüşmeye başlamasıdır.³⁶

Küreselleşme, zaman ve mekân ufuklarının sıkıştırılmasını, anlık ve derinliği olmayan bir dünyanın yaratılmasını ifade etmektedir. Küresel mekân, bir akışlar mekânıdır, elektronik, merkezi olmayan, sınırların ve cephelerin nüfuz edilebilir olduğu bir mekândır. Bu küresel alanda ekonomiler ve kültürler birbirleriyle, (her biri "öteki" ile) yoğun ve doğrudan bir ilişki içine girerler.³⁷ Bu çerçevede küresel ticari stratejistler, çok uluslu üretimle bağlantılı; küçük, bağımlı ve yerel ekonomiler yaratma yoluna gitmektedir. Bu durum medya ürünlerinin akışında bir taraftan içeriğin yerleştirilmesine olanak verirken, medya devlerinin daha geniş uluslararası platformda kurulmalarını sağlamaktadır. Hall'un belirttiği gibi³⁸ küresel kitle kültürü her yerde İngiliz olmanın ya da Amerikalılığın mini versiyonlarını üretmek yerine farklılıkları özümseyerek, onları sosyal gerçekliğin tüm alanlarını daha geniş ölçekte kapsayan ve aslında Amerikan tarzını (*American Way*) içeren daha geniş bir çerçevenin içine yerleştirmektedir. Egemen kültür ve sermaye ancak bu şekilde farklı coğrafyalardaki pazarlar içinde yer edinebilmektedir. Yani küresel popüler kültür, yerel sermayeler aracılığıyla siyasal ve ekonomik seçkinlerle işbirliği sayesinde nüfuz alanını genişletme imkânı bulmaktadır.³⁹ Dolayısıyla artık küresel popüler kültür ürünleri yerel kültür unsurlarıyla eklenerek tüketilmek üzere ulusal ve uluslararası piyasalara su-

36 Steger, *Küreselleşme*, s. 108–113.

37 Morley ve Robins, *Kimlik Mekânları*, s. 160.

38 Stuart Hall, "Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik", çev. G. Seçkin, Ü. H. Yoldaş, *Kültür, Küreselleşme, Dünya Sistemi*, Anthony D. King (der.), Bilim ve Sanat Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 48.

39 Süheyla Kırca, "Medya Ürünlerinin Küresel Yayılımı, Yerleştirilmesi: Ulusaşırı Kimliklerin Yaratılması", *Doğu Batı*, 2001, 15 (4), s. 177.

nulmaktadır. Bu ürünler Levis ya da Lee gibi giyim-kuşam ürünlerinden, McDonalds restoranlarına, "biri bizi gözetliyor" gibi televizyon programlarından sitkomlara ve dizilere⁴⁰ kadar toplumsal yaşamın gösterge bilimsel ve kültürel pek çok alanında gerçekleşebilmektedir.⁴¹

Bu bağlamda Amerikan kültürü⁴²nün, egemen kültür olarak yaşamın farklı alanlarında kültürel hegemonyasını tesis etmiş ve küresel ölçekte kendini evrensel kılmının başarısını gösterebilmiş bir kültür olduğunu söyleyebiliriz. Şaşırtıcı derecede popüler kültürün fiili bir meşruiyetinin söz konusu olduğu Amerika, günümüzde yarattığı ve yaygınlaştırdığı kültürle evrenselliğin sınırlarını zorlamaktadır. Öyle ki televizyonun varlığını duyurduğu 1950'li yıllardan beri, Amerikan popüler kültürü pek çok ülkenin ulusal kültür kimliğiyle az ya da çok bütünleşmiştir.⁴³ Modern kitle iletişim araçlarıyla metalaştırılan ve ulusal sınır tanımayan popüler kültür; Hall tarafından "küresel kitle kültürü" olarak nitelendirilmektedir. Hall, "küresel kitle kültürü, Batı merkezlidir ve daima İngilizce konuşur" derken oldukça basit, fakat bir o kadar da önemli bir noktaya işaret etmektedir. Popüler müzik, popüler filmler, kısacası popüler olan hemen her şey İngilizce konuşur. Bu kültürün ikinci özelliği ise "kendine özgü türdeşleştirme" biçimi, yani "farklılıkları özümseyerek daha büyük, her şeyi kapsayan ve aslında Amerikan tarzı bir anlayışa sahip olan çerçevenin içine yerleştirmek istemesidir".⁴⁴ Küresel kitle kültürünün Batı merkezli olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Daha da ötesi medya aracılığıyla kültürel imgelerin Amerika'dan diğer Batı kültürlerine, oradan da az gelişmiş ülkelere akışı uzun süredir tek yönlü olarak gerçekleşmektedir. Karmaşık dağıtım ağları ve ortaklık anlaşmalarıyla diğer ülkelere ihraç edilen popüler kültür ürünleri ulus aşırı şirketler aracılığıyla Amerikan tarzı bir yaşamın egemen olduğu bir çerçevenin içine yerleştirile-

40 Örneğin, belli başlı Amerikan dizileri, en azından birçok izleyicinin gözünde, yaşam tarzları bağlamında değerlendirilerek seyredilmektedir. Mobilyalar, otomobiller, kıyafetler, yeme içme alışkanlıkları, karakterlerin saç stilleri ve kullandıkları ürünlerin karışımı ile oluşturulan görüntüler, izleyicilerin gözünde arzulanan yaşam tarzları olarak algılanan imajlar yaratmaktadır. Robert Bocoock, *Tüketim*, çev. İrem Kutluk, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, s. 98.

41 Hayriye Erbaş ve Songül Sallan Gül, "Kapitalizm ve Kültür: Popüler Kültürün Küreselleşmesi ve Piyasalaşması", *Mülkiye*, 2001, 25 (229), s. 217.

42 Amerikan yaşam tarzlarının evrensel ölçekte bir etki alanı yaratmasının, biraz da bilinçli ya da bilinçsiz yayılmacı tavrından kaynaklandığı belirtilmektedir. Dünya ölçeğinde yaşanan Amerikanlaş(tur)manın sosyolojik gerçekliği inkâr edilemez düzeydedir. Angela McRobbie, *Postmodernizm ve Popüler Kültür*, çev. Almıla Özbek, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 118. Bunun örneklerini Hollywood filmlerinin yaygın kabul görmesinden tutun da, Coca Cola ve Mc Donalds'a kadar birçok alanda gözlemlemek mümkündür. Kenan Çağan, *Popüler Kültür ve Sanat*, Altınküre Yayınları, Ankara, 2004, s. 60.

43 Çağan, *Popüler Kültür ve Sanat*, s. 137.

44 Hall, "Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik", s. 49.

rek yerelleştirilmeye çalışılmaktadır. Böylelikle dünya eğlence biçimini oluşturan bu kültürel ürünler küresel markalar haline gelmektedir. Batı'dan Doğu'ya, Kuzeyden Güney'e yayılan ve sürekli akış halinde bulunan bu sermaye ve güç hareketliliği, kültürel etkisini, tüketim maddelerinin sahip olduğu simge, sembol ve marka değerlerinin yanı sıra, dev medya ve reklam kuruluşları aracılığıyla küresel ölçekte dolaşıma girerek sağlamaktadır.⁴⁵

Popüler kültür, sembolik formlardan oluşan dünyayı anlamlandırma pratiklerinin genel adıdır. Gündelik hayat içinde üretilen popüler kültür formlarını inceleyen yaklaşımların çoğu, çeşitli sembollerin yaşayan kültürdeki kullanımlarıyla ilgilenir. Popüler temsillerin hangi bağlamlarda nasıl okunduğunu çözümlenmek ve gündelik olan aracılığıyla popüler temsilleri anlamak, aynı zamanda yerel ve küresel arasındaki kültürel akışa odaklanmayı gerektirir. Bu bağlamda popüler kültür incelemeleri aynı zamanda hem uluslararası ve karşılaştırmalı bir bakışı hem de yerel olanı ele alan bir anlayışı sergilemektedir. Küresel ve yerel/ulusal kültürel formlarla marjinal ve egemen olan ürünlerin sıkça yer değiştirerek medya aracılığıyla tüketim platformuna taşınması, gündelik yaşam formlarını dönüştürmektedir. Medyanın popüler kültürel sembolleri üretmesi, pazarlaması ve tüketime sunması, dünyanın farklı yerlerinde aynı pembe diziyi bağımlılık düzeyinde izleyen hayranlar kitlesi yaratabildiği gibi bir toplumda üretilen popüler kültürel bir formun, yerel, geleneksel özellikleri ile küresel olanı bir araya getirerek kültürel melezleşmeye yol açabilmektedir. Ayrıca hem küresel hem de yerel seviyede üretilen popüler kültürel temsiller aracılığıyla kimlikler dünyası da alt-üst olmaktadır.⁴⁶

İnternet ve diğer yeni teknolojilerin sağladığı olanaklar sayesinde, birbirinden farklı yaşam formları ve kültür örüntüleri daha önce görülmemiş bir hız, serbestlik ve yaygınlıkla dünyayı dolaşmaktadır. Görüntüler ve düşünceler, bir yerden diğerine daha kolay ve hızlı bir şekilde gönderilebilir hale geldikçe, insanların yaşamlarını gittikçe daha doğrudan ve derinden etkilemektedir. Bu hususta Waters, küreselleşme sürecinin hızını artıran temel unsurun, toplumlar ve insanlar arasındaki kültürel sembol alışverişinin sıklaşması olduğunu belirtmektedir.⁴⁷ İletişim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak artış gösteren insanlar ve toplumlar arasındaki kültürel sembol alış-

45 Kırca, "Medya Ürünlerinin Küresel Yayılımı, Yerelleştirilmesi: Ulusaşırı Kimliklerin Yaratılması", s. 174.

46 Nuran Erol Işık, "Kültürel Bir Kimlik Olarak Delikanlılığın Yükselişi", *Doğu Batı*, 2001, 15 (4), s. 122-123.

47 Malcolm Waters, *Globalization*, Routledge Publications, 2nd Edition, London, 2001, s. 182-196.

verişi, toplumda geçerli olan değerler sistemini ve tüketim kalıplarını dönüştürerek yeniden oluşturmaktadır. Kültürel alandaki küresel değişmeyi tanımlarken, söz konusu kitlesel "tüketim" in toplumsal işlevinin türdeş nitelikler göstererek bir anlamda dünya toplumlarının ortak paydası haline geldiğini ve "kimliğin", tüketim kültürünün temel kaynağı ve bireyin kendini ispat ve ifade aracı olarak işlev gördüğünü belirtmek gerekir. Günümüzde kültürel uygulamalar çoğu kez kent ve ulus gibi sabit yerellikleri aşmakta ve sonunda egemen küresel temalarla etkileşim yoluyla yeni anlamlar kazanmaktadır.⁴⁸

Medya aracılığıyla kısalan mesafeler ve bilginin hızlı dolaşımı, geleneksel algılama ve yaşama biçiminin istikrarlı zaman ve mekân anlayışını aşındırmaktadır. Bir bilgi edinme ve kültür aktarma aracı olarak medya, kültürün piyasa mantığı içinde tüketilmesine aracılık edebilmektedir. Esasında onun en çok eleştirilen tarafı da bu yönüdür. Kültürel sermaye ve birikim, medya sayesinde kendini sunmada eşsiz bir araç bulduğunu zannederken; o araç kültürel birikimi kendi işleyiş mantığına uygun bir biçimde metalaştırarak dönüştürebilmektedir. Burada aktarılan ise, herkesin, daha doğrusu müşterinin ihtiyaçlarına göre biçim ve içerik değiştirmiş bir popüler kültürdür.⁴⁹ Tarih boyunca kültür ürünleri çeşitli biçimlerde varlığını korumuştur. Ancak bu ürünlerin büyük şirketler tarafından küresel boyutlarda üretilip pazarlanması daha çok günümüze özgü bir olgudur. Bugün popüler kültür yalnızca bir takım malları ve gündelik yaşam pratiklerini değil, onların beraberinde getirdiği dünya görüşlerini de popülerleştirmektedir. Böylece, kapitalist sistemin ve onun ürettiği piyasa ilişkilerinin evrenselliğini savunan ideolojik jargon geniş kitleler tarafından onaylanmış olmaktadır.

Kültürel, ekonomik ve siyasal süreçler sosyal hayatın birbirinden ayrılmaz parçalarıdır. Kültürel olan siyasal ve ekonomik olan için hayatidir. Kültür; sadece değerleri, yargıları, tutumları vb. taşıyan, aktaran ve geniş kitlelere ulaştıran, böylece toplumun varlığı ve bekasına katkına bulunan düşünsel bir süreç değildir. Aynı zamanda ve daha fazlası olarak o, insanların sosyal yaşam örüntülerinin en güçlü ve canlı kaynağıdır. Kültürü biçimlendiren, insanların yaşam deneyimleri olduğu için, bir toplumun kültürü bütün insani yaşam formlarının oluşturduğu tecrübeler toplamıdır. Bu yaşam deneyimi bir zamanlar belli bir coğrafi bölgeye ait, yerel ve doğrudan birebir ilişkilerle oluşurken, şimdilerde küreselleşme sürecinin yoğun ve karmaşık ilişkiler ağında buna dolayimli, dışarıdan ve uzaktaki başkalarının yaşam

48 Steger, *Küreselleşme*, s. 100.

49 Celalettin Çelik, "Kitle İletişim Araçları ve Popüler Kültür İlişkisine Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Medyada Yeni Yaklaşımlar*, Metin Işık (ed.), Eğitim Kitabevi, Konya, 2004, s. 73.

deneyimleri ve özellikle dünyaya egemen küresel bir pazarın yaşam koşullarının belirlediği planlı yaşam deneyimleri eklemlenmektedir.⁵⁰

Küreselleşmenin kültürel alandaki etkilerini "homojenleşme" ve "yerelleşme" olmak üzere iki başlık altında topladığımızda, sermayenin küreselleşmesi, teknolojik gelişmeler, medya ve internet aracılığıyla görselliğin egemenliğini ilan etmesi ve nihayet küreselleşmenin Batı merkezli dili, homojenleşmeyi meydana getiren unsurlar olarak belirginleşmektedir. Bunlar içinde homojenleşmeyi belirginleştiren ve yaygınlaştıran başlıca unsurun popüler tüketim kültürü olduğu görülmektedir. Bu kültür Adidas, McDonald's, Disney, MTV gibi pek çok şirket tarafından bütün dünyaya yayılmaktadır. Tüketimcilik ilk önce ekonomik bir olgu olarak ortaya çıkmış, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte yayılarak zamanla toplumsal konum göstergesi haline gelmiş ve nihayet, artık sadece ihtiyacı karşılamaya yönelik basit bir ekonomik olgudan ziyade bir değer olarak yaptırım gücüne ulaşmıştır.⁵¹

Popüler kültür neredeyse bütün geleneksel beğeni ölçütlerini yıkmakta ve kültürel farklılıkları bir taraftan teşvik ederken, diğer taraftan kültürel olan her şeyi birbiriyle karıştırmakta, birbiri içine eklemlenmeye zorlamakta ve homojenleşmiş bir kültür ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle popüler kültür yalnızca kültürel yıpranmışlığa neden olmakla kalmamakta, aynı zamanda totaliteryanizme de hizmet etmektedir. Popüler kültürün küresel kültür örüntüleri aracılığıyla edindiği bu karakteristiğin, genel kültürel ortamdaki değişimlerden bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. Kültür içindeki çok yönlü gidiş gelişlerin artmasından, anlam sistemlerinin ve simgesel biçimlerin geniş ölçekli aktarımından dolayı dünya, sömürgeciliğin yükseliş dönemlerinde olduğu gibi sadece siyasal ve ekonomik anlamda değil, kültürel yapılanma çerçevesinde de giderek tek bir mekâna dönüşmekte; karşılıklı kültürel etkileşim ve alış-verişin hızlandığı, kültürel kapalılığın neredeyse imkansızlaştığı yeni bir evrimsel forma bürünerek hızla değişmektedir.⁵² Küreselleşme sürecinde, yaşam tarzı olarak sloganlaştırılan ve toplumun üst katmanlarından alt katmanlarına doğru yayılan popüler kültürde insanların bedenlerine yönelik tasarrufları, giysileri, konuşmaları, boş zamanı kullanma biçimleri, yiyecek-içecek tercihleri, ev, otomobil, tatil seçimleri vb. unsurlar, tüketicinin beğeni üslubunun bireysel işaretleri olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde bireyler kendilerinin ve diğerlerinin toplumsal konumlarını, tüketilen imajlar aracılığıyla algılamaya ve tüketim endüstrisi, kendi tasarladığı sosyo-kültürel yaşam tarzlarını reklâm, moda gibi popüler kültür araç-

50 İrfan Erdoğan ve Korkmaz Alemdar, *Popüler Kültür ve İletişim*, Erk Yayınları, Ankara, 2005, s. 22.

51 Aktı, *Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Din*, s. 144.

52 Waters, *Globalization*, s. 62-68.

larıyla toplumun bütün kesimlerinde kalıplaşmış davranış biçimleri haline getirmeye başlamıştır.⁵³

4. Kültürel Küreselleşmenin Dine Etkisi: Din(ler)in Yeniden Biçimlenen Toplumsal Formları

Kültürel küreselleşme bağlamında küreselleşmenin din üzerindeki en önemli etkilerinden birisi, dini küresel bütüne çekerek geçmişte özdeşleşmiş olduğu gelenekten uzaklaştırması ve otantikliğini kaybettirmesidir. Küresel kültür, bir taraftan metaların, diğer taraftan her türlü değer ve inancın süratle tüketimini sağlayarak yoğunluğu giderek artan bir sekülerleşmeyi beraberinde getirmektedir. Küreselleşmenin bir sonucu olan tüketim kültürü, gündelik hayatın pek çok alanını sarıp sarmaladığı gibi dini hayatın pek çok unsurunu da gündelik tüketimin bir parçası haline getirmektedir. Ancak burada dini hayat unsurlarının tüketilmesi ile kastedilen, onların tamamen ortadan kalkıp anlamsızlaşması değil, tüketim kültürünün belirleyici bir unsur olmasıyla birlikte inançların değer kaybına uğramasıdır. Bir örnek vermek gerekirse, günümüzde en çok tüketime sunulan meşhur bir futbolcu, bir şarkıcı ve bir politikacı gibi hızla popülerleşen figürler, dini figürlerin önüne geçmekte ve insanların dünyalarında daha fazla yer bulmaktadır. Bu bakımdan tüketim kültürü insanların inanç dünyalarında değer kaybına neden olmakta ve din ile ilişkilerini zayıflatmaktadır. Din, toplumsal ve kültürel kimlik kategorilerinin belirlenmesinde ve korunmasında önemli bir işleve sahip bulunmaktadır. Küresel kültürün taşıyıcıları ile karşılaşan toplum veya birey önce kendi kimliğinin belirlenmesinde önemli bir konuma sahip olan dine müracaat etmekte ve onu sorgulamaktadır. Böyle bir durumda din iki ayrı tepkinin kaynağı olabilmektedir. Birincisi, özellikle Batı dışı toplumlarda kimliğin önemli bir kaynağı olan din, küreselleşme karşısında toplumu yeniden moral açıdan şekillendirmeyi amaçlayarak fundamentalist hareketler için kültürel bir kaynak işlevi görmektedir. İkincisi ise, mesajını iletme üzere medya, internet gibi küresel imkânlardan yararlanan ve böylece eski otantikliğini koruyamayan din, küreselleşmenin meşrulaştırma aracına dönüşebilmektedir. Böylece bu ikinci durumda bireyler ve toplumlar küresel kültürden daha kolay etkilenmektedir. Çünkü küresel kültürle karşılaşan insanlar veya toplumlar bu kültürün yapıp etmelerini daha kolay meşrulaştırmaktadır.⁵⁴

53 Şahin, "Postmodern Dönemde Tüketim Olgusunun Sosyo-Kültürel Analizi ve Yabancılaşma", s. 179.

54 Manuel Castells, "Ağda Küreselleşme, Kimlik ve Toplum", *Küresel Kuşatma Karşısında İnsan*, Mustafa Armağan (haz.), çev. Şahabettin Yalçın, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2004, s. 125.

Küreselleşen dünyada dinlerin toplumsal formlarına ilişkin açıklamalar, genellikle, kutsal ve dindışı alanlar ile dinler arasındaki ilişkilerin sınırları ve bu sınırların nasıl oluşturulduğu sorusu çerçevesinde incelenmektedir. Bu soruya verilen yanıtlar, mekansal, zamansal ve toplumsal yanıtlar olmak üzere üç grupta toplanabilir: İnsanlık tarihinin hemen hemen her döneminde kutsal mekânların, kutsal zamanların ve kutsal kişilerin varlığına rastlamaktayız. Bu çerçevede, belli mekanlar din adına izole edebilir, belli zamanlar dini zamanlar olarak sınırlanabilir ve din belli insanlarla ilişkilendirilebilir. Ancak bu açıklamalar, genellikle, mutlak ve değişmez bir içeriğe sahip değildir. Kutsal mekânlar dinlere göre değişken ve geçici olabilir, kutsal zamanlar başlangıcı ve sonu itibarıyla belirsiz olabilir ve nihayet bireyler için kutsallık statüsü kazanılabilir ya da kaybedilebilir.⁵⁵ Ayrıca dini (*kutsal*) ve dindışı arasında bu tür bir tanımlamanın ima edeceği belirsizlik, içinde bulunduğu sosyal bağlama göre değişkenlik gösterebilir. Bu durumda dini olan ile din dışı (*profane*) olanı herhangi bir yöntemle birbirinden ayırmak, kültürel açıdan o kadar da önemli görünmemektedir.⁵⁶

İnsanlık tarihinde ekonomi, devlet, siyaset, bilim ya da eğitim ve teknoloji gibi din alanı dışında güçlü sosyal sistemlerin gelişmesi, din alanında da değişimleri ve farklılıkları beraberinde getirmiştir. Tarihin farklı dönemlerinde ve farklı dinlere göre değişen dini toplumsal formlar, çeşitli dinlere mensup kişilerin aynı toplumda "bir arada yaşama" problemini de içeren pek çok sorunu dinlerin karşısına çıkarmıştır. Dini, hem dindışı kabul edilebilir bir şey olarak hem de başka dinlere kıyasla farklı bir ölçü olarak yapılandırmanın iki yönlü zorluğu; nerede, ne zaman ve kim için hangi dinin uygulanacağını açıklayan biçimler ve mekanizmaların varlığını zorunlu kılmaktadır. Bu üç belirleme şekli de önemlidir. Bununla birlikte, diğerleri arasında kim için sorusu günümüz küresel toplumunda en önemli ve tartışmalı sorudur. Bu çerçevede küreselleşme kuramcısı Beyer'in sınıflamasından hareketle çağdaş küresel dünyada dinlerin en yaygın toplumsal formlarını; kurumsallaşmış ya da örgütlü din, siyasallaş(tırıl)mış din, cemaatçi/bireyci din ve sosyal hareket dini olmak üzere dört başlıkta toplayabiliriz.⁵⁷

55 Kutsalın belirleyici faktörleri, türleri, kutsal zaman ve mekanın temel özellikleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Mircea Eliade, *The Sacred and The Profane: The Nature of Religion*, renewed edition, translated by Willard R. Trask, Harcourt, Inc., USA, 1987, s. 20-115; Baki Adam, "Kutsal ve Kutsal Olmayan", *Din Bilimleri II*. Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara, 2006, s. 246-283.

56 Peter Beyer, "Social Forms of Religion and Religions in Contemporary Global Society", *Handbook of the Sociology of Religion*, Michele Dillon (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 53.

57 Beyer, "Social Forms of Religion and Religions in Contemporary Global Society", s. 54.

4.1. Kurumsallaşmış ya da Örgütlü Din

Çağdaş toplumda organizasyonun en önemli avantajlarından biri, toplumsal sınırların oluşturulmasında kolaylık sağlamasıdır. Organizasyonlar kişileri kendilerine mensup olanlar ve olmayanlar; sosyal davranışları ise organizasyonun parçası olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye ayırırlar. Onlar bu farkı yürürlükteki kuralların organizasyonun içinde ya da dışında oluşu ve özellikle üye, müşteri, ofis sahibi ve benzeri sosyal roller yoluyla mensup olanlar ve olmayanlar şeklinde tanımlamaktadır. Dini organizasyonların, kendilerinin tâbi olduğu durumlar, kimlerin idarelerine tabi oldukları ve en tipik faaliyetlerinin nerede gerçekleşeceği konusundaki tutumları oldukça açıktır. Ayrıca onlar her zaman faaliyetlerinin yöneldiği açık bir amaca sahiptir. Böylece içgüdüsel olarak kısmi ve soyut olan fonksiyonlara, hedeflere, kategorilere somut ve temsili bir biçim verebilirler. Organizasyonlar, başka şartlar altında toplumun birçok üyesi tarafından kabul görmeyen farklılıkları karmaşık ve çoğulcu bir sosyal çevrede taşıyabilirler. Organizasyonların stratejileri, belli amaçlar için belli zamanlarda ve belli mekânlarda toplumun bazı bireylerini hedef almak ile toplumun tüm bireylerini hedeflemek arasında değişebilir. İçyapıları üniversiteler, şirketler ya da devlet kurumlarında olduğu gibi açık seçik de olabilir; belli amaçlara yönelik sosyal ağlar içinde daha görece, gayri resmi bir şekilde de olabilir.⁵⁸

Günümüz toplumunun en dikkat çekici özelliklerinden biri organizasyonların hayatın her alanına yayılmasıdır. Bu organizasyonlar, dünyanın her yerinde toplumsal ve dini hayatı çeşitli şekillerde etkilemektedir. Bununla birlikte bu organizasyonların en güçlüleri dini, ekonomik ve politik olanlardır. Ulusal ve uluslararası alanda devlet dışı organizasyonlar (NGO), varlıklarını, her geçen gün daha yakından hissettirmektedir. Gücü, büyüklüğü, içyapısı ve kararlılığı birbirinden farklı çok sayıda dini organizasyon, dinlere diğer herhangi bir formdan daha fazla somutluk kazandırmaktadır. Örneğin, Batı'da Roma Katolik Kilisesi çok sayıda alt örgütlenmesi ile bu organizasyonların en büyüğü ve en yaygınıdır. Roma Katolik kilisesi başlangıcından itibaren tek evrensel kilise olmayı amaçlamıştır. Ancak bu kilise yirminci yüzyıla kadar genellikle Avrupa ve deniz aşırı ülkelerde teşkilatlara sahip olan Avrupalı bir kurumdu. Kilise, Papa II. Jean Paul'un papalığı sırasında, dünyanın her tarafında insan haklarını savunan bir ses olarak küreselleşmeyi yakalamış ve dünya çapındaki Katolik örgütlenmelerinde son derece önemli artışlar yaşanmıştır. Pentakostalizm, Karizmatik Hristiyanlık ve Sufizm gibi diğer dini gelenekler de hızla küresel hale gelmiştir. Ayrıca, küresel örgüt-

58 Beyer, "Social Forms of Religion and Religions in Contemporary Global Society", s. 54-55.

lenme, "New Age" taraftarlarının olduğu gibi çeşitli yeni dinlerin ve yeni dini hareketlerin de ayırt edici özelliği olmuştur.⁵⁹ Bilindiği gibi her kurumsallaşmış din farklı organizasyonlara sahiptir. Bunlar Budist manastırlarından, Hindu tapınak organizasyonlarına, İslamiyet'teki tarikat yapılanmaları ve dini gruplardan Hıristiyan pentekostal kiliselerine, Müslüman, Hıristiyan ve Hindu hac organizasyonlarından uluslar arası Taoculuk merkezlerine kadar çok geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Bu teşkilatların büyüklükleri, en yerelden en küresele kadar, örneğin New York Brooklyn'de dükkan önü kiliselerinden, İsrail'deki uluslararası Ortodoks Yahudi organizasyonlarına kadar değişir. Ayrıca bunlar yeni bir dine biçim vermede ya da tanınmakta olan bir dini somutlaştırmada en önemli unsurlardır. Bununla birlikte bir dini organizasyonun meşruiyetinin toplumsal oluşumunda rol oynayan en önemli iki unsurdan söz edilebilir: Zaman ve dini organizasyon üyelerinin sayısı.⁶⁰ Günümüzde, Bahailik ya da Siyantoloji (*Scientology*) tarikatı gibi nispeten yeni olan bazı dini oluşumların ya da Roma Katolik Kilisesi gibi kurumsallaşmış dini oluşumların, örgütlenmelerini teolojik merkezlerinde gerçekleştirdikleri ve güçlü organizasyon stratejileriyle kendilerini başarıyla temsil ettikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, küreselleşen dini örgütlerin, geleneksel dini yapılarını içinde yaşadıkları ülkenin toplumsal koşullarına uyarlayarak yeniden yapılandırdıkları görülmektedir. Bu durum, küreselleşmenin kurumsal dini değişim üzerindeki etkisinin somut göstergelerinden biridir. Bu çerçevede Yang ve Ebaugh, dünyanın çeşitli yerlerinden Amerika'ya göç eden farklı dini geleneklere mensup insanların teolojik algılarındaki değişimi üç başlık altında toplamaktadır: (a) Örgütlenme şekli ve ritüellerde cemaatçi yapıyı benimseme, (b) teolojik temellere dönüş ve (c) diğer halkları da içine alacak şekilde geleneksel dini sınırları genişletme. Yang ve Ebaugh'a göre, geleneksel dini merkezlerinden uzaklaşan çeşitli dinlerin maruz kaldığı bu süreçler, dini geleneklere küresel dini sistemlerinin gücünü kullanma imkanı vermektedir.⁶¹

4.2. Siyasallaş(tırıl)mış Din

Günümüz toplumunda, dinlerin mensupları başkaları ya da başka din mensupları tarafından kategorize edilmeye karşı direnç gösterirler. Çünkü onlar bu şekilde dindışı alanların sekülerleşmesini ve dinin kendi alanıyla

59 Jose Casanova, "Religion, the New Millennium and Globalization", *Sociology of Religion*, 2001, 62 (4), s. 415-441.

60 Phil Zuckerman, *Din Sosyolojisine Giriş* (2. Baskı), çev. İhsan Çapcıoğlu, Halil Aydınalp, Birleşik Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s. 129-133.

61 Feggang Yang ve Helen Rose Ebaugh, "Yeni Göçmen Dinlerdeki Değişimler ve Küresel Etkileri", çev. İhsan Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar -I-*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2006, s. 158.

sınırlı kalmasını kabul etmek zorunda kalırlar. Bu direnişin genellikle en yaygın görünümü, devletin yasama, yürütme erklerini ve askeri yapısını, dinin kurallarını ve uygulamalarını empoze etmek için kullanmak anlamına gelen *politize* olmaktır. Bu yöneliş günümüz toplumunda dini yapıların ordunun ya da devletin görünen yüzü olması veya aynı anlamda devletin dinin bir ifadesi olması şeklinde farklı bir sosyal biçime bürünebilir. Devletin sınırları içindeki insanları ortak yasalar etrafında bir araya getirme kapasitesi ya da belli bir dini insanların günlük yaşamının kaçınılmaz bir bölümü haline getirmesi, bu dinlere bir devlete bağlı olmayan dinlerin başarabileceğinin ötesinde bir durum kazandırır. Günümüzde dine böyle bir şekil verme eğilimi, en radikal biçimiyle, İran ve Afganistan gibi bazı İslam ülkelerinde görülmektedir. Bununla birlikte bu durumun farklı örneklerine, devletlerin kimlik ve ideolojilerinin belli bir dini içeriğe sahip olduğu pek çok ülkede rastlanabilmektedir. Örneğin, İsrail, Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Zambiya, Sri Lanka, Tayland, Endonezya, Rusya ve daha etkin şekilleriyle İngiltere, İsveç ve Almanya gibi Avrupa ülkeleri bu durumun önemli temsilcilerini oluşturur. Görüldüğü gibi ister İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilik olsun, isterse Hinduizm ya da Budizm olsun bu örneklerin hepsinde din örgütsel bir ifadeye sahiptir. Devlet dini ya da devletin dine sosyal bir form kazandırmak için kullanıldığı ülkelerde dinin politize olmuş ya da devletleşmiş yorumu temel dini form haline gelir. Günümüz Hindistan'ında Hinduizm örneğinde olduğu gibi örgütlenmiş dinin zayıf ya da muhalefete açık olduğu yerlerde devlet aygıtının genel anlamda ya da belirsiz bir şekilde kullanılması dinin farklılaşması konusunda, ona genel sembolik bir kabulleniş sağlama dışında herhangi bir katkıda bulunmaz. Ayrıca bu süreçte, devletin, dine ilişkin olgu, olay, durum ve süreçleri kendi isteği doğrultusunda şekillendirerek dini kontrol altına alma özelliğine sahip olduğu belirtilmelidir. Dünyanın pek çok ülkesinde dinler bu anlamda politik bir araç haline gelmiştir. Endonezya, Çin ve Rusya gibi ülkeler günümüzde din kabul ettikleri oluşumları kısıtlı bir listeyle sınırlandırmaktadır. Endonezya'da devlet tarafından tanınan dinler sadece İslam, Protestanlık, Katoliklik, Hinduizm ve Budizm'dir. Çin'de bu liste hemen hemen aynıdır. Rusya'da mevcut yasalara göre sadece belli bir tarihten önce yerleşmiş dinler yasal din sayılır. Başka birçok ülkede nelerin din sayılacağı açıkça sınırlandırılmamış olsa da Japonya, Arjantin, Fransa gibi ülkelerde yeni ve marjinal dinlerle ilgili anlaşmazlıklar yaşanmaktadır. Dünyanın hemen her ülkesinde devletler, dünya dinleri sayılan yaygın dinleri ya da kendi ülkelerinde uzun bir geçmişe sahip olan dinleri kayırmaktadır.⁶²

62 Beyer, "Social Forms of Religion and Religions in Contemporary Global Society", s. 56.

4.3. Cemaatçi/Bireysel Din

Dinlerin bu formu, kurumsal dini bağlılıkların ötesinde bireysel ve cemaatçi oluşumları tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu kategorideki dini formlar, din ile henüz din şeklini almamış yapılanmalar arasındaki sınırı göstermektedir. Bugün dünyanın birçok yerinde, tarihte pek çok toplumda olduğu gibi, din adını verdiğimiz olgu, yerel ve bölgesel farklılıkları içinde barındırmaktadır. Bunun güncel örnekleri; Hindistan, Çin ya da Afrika'nın bazı bölgelerinde görülen yerel dini uygulamalar, dünyanın çeşitli yerlerindeki yerli insanların yaşamlarının dini boyutları ya da Bellah ve arkadaşlarının sheilaism başlığı altında topladıkları bireysel uygulamalar ve dinlerden herhangi birisine dahil edilmemiş bütün bir kültürel uygulamalar düzeni olabilir.⁶³ Din dışı kültürel uygulamalara, Batıda halloween, pas-kalya gibi dini bayramlarda yapılan kutlamalar örnek verilebilir. Bu kutsal günlerin hepsi bir bakıma dinseldir ve genellikle kurumsallaşmış dini geleneğin bir parçası gibi algılanır. Fakat bunlardan hiçbirisi bilinen anlamıyla din ve ibadet kategorisine dahil edilemezler, çünkü bu tür kutlamalara katılanlar bunların din olarak algılanmasını hedeflemezler. Aslında onlar buna karşı değillerdir, ancak hiçbir kurumsallaşmış din bu uygulamaları sahiplenmez. Bu tür dini ifadeler, diğer dini formlarla ilişkilendirildiklerinde din gibi görünürler. Onlar için model teşkil eden sadece kurumsallaşmış dinlerdir, bu yüzden ibadetlerle benzerlik gösteren sosyal faaliyetler din gibi anlaşılabilir ya da din muamelesi görebilir. Bu noktada, birçok sosyolog ve diğer alanlardan araştırmacıların sorduğu şu soruyu sormak gerekir: Din olarak tanımlanan bütün bu uygulamaların ortak tanımlayıcı özelliklerinden söz edilebilir mi? Bu soruya verilebilecek en uygun yanıt; neyin din sayılacağını belirleyen dinlerden türetilmiş karakteristik özellikler değil, dinlerin bizzat kendisi olduğudur.⁶⁴ Genel bir gözlem olarak dini meydana getiren ve şu veya bu tavırlardan oluşan bu biçimlerin deney-üstü aşkın bir boyutu vardır. Dini perspektiften bu ritüeller, semboller, pratikler vs. onların belirleyici unsurlarıdır. Bu unsurlar, yaşamın deneysel, materyal, sıradan ya da içkin boyutlarıyla açıkça tezat içindedirler. Ayrıca din kategorisi altında toplanan bütün bu ritüellerin, aşkın boyutla iletişimi sağlayan teknikleri ve uygulamaları vardır. Bu aşkın boyutu anlamak ve ona ulaşmak için dinler arasında çok sayıda metottan söz edilebilir. Bu metotlardan bazıları dinden sayılmayan hareketlerle açık ben-

63 Bkz. Robert N. Bellah ve diğerleri, *Habits of the Heart*, Harper and Row, New York, 1985.

64 Bu konuda ayrıntılı açıklamalar için bkz. "What Counts as Religion in Global Society? From Practice and Theory", Peter Beyer (ed.), *Globalisierung und Religion: Ausgewählte Aufsätze aus der Englischen Literatur*, Ergon Verlag, Würzburg, 2001, s. 125–150.

zerlikler gösterir. Ancak sonuç olarak şunu da belirtmek gerekir ki, bu biçimsel ortaklık din (*kutsal*) ve dindışı (*profane*) arasındaki sınırı belirlemek için yeterli değildir. Bu bağlamda burada tartışma konusu yapılan dini formlar çok daha belirleyicidir.⁶⁵

4.4. Sosyal Hareket Dini

Küreselleşmenin homojenleştirici etkisi ve aynı zamanda çok farklı ve zıt kültürleri bir arada yaşamak zorunda bırakması, yerelin kendi kültürel ve dini değerlerini tehdit altında hissetmesine yol açmaktadır. Bu durumda yerel olan, fundamentalist bir tepkiyle kendine özgü dışlamacı ve savunmacı cephesine çekilmektedir. Fundamentalist hareketlerin modernliği reddi, modern bilgiyi kendi akılcı bağlamından koparıp dinin hizmetine vermeyi hedeflemektedir. Bu ise, modernizmden alınan öğeleri, sosyo-kültürel bağlamlarından ayırmak anlamına gelmektedir. Aslında modern hayatın sosyo kültürel altyapısının arındırılması, fundamentalizmin tanımındaki öze dönüşü ifade etmektedir. Bu bakımdan fundamentalistlerin hem bilimsel bilgiden faydalanmak, hem de onun akılcılığa dayalı kültürünü reddetmek istedikleri söylenebilir.⁶⁶ Bu çerçevede Beyer, küreselleşmeye tepki gösteren dini hareketlerle, farklılığı hoş karşılayan dini hareketler arasında bir ayırım yapmaktadır. Küreselleşmeye tepki gösteren dini hareketler, eski kimlikleri tehdit eden küresel akımlara tepki gösteren çeşitli fundamentalist hareketleri içermektedir. Diğer grup dünya kültürüne kendisi nihai bir anlam kazandırmaya çalışan dindar çevreci hareketler gibi liberal hareketlerden oluşmaktadır.⁶⁷ Frank J. Lechner ise, küresel kültürün çeşitli fundamentalist hareketlerin hedefi haline geldiğini belirtmektedir. Lechner'a göre bu durumun bir açıklaması, modernitenin sadece bir sosyal konu olmayıp aynı zamanda gerçek anlamda dünyaya ilişkin farklı bir bakışı savunmayı gerektiren bir dünya görüşü olmasıdır. Kendilerini Tanrı'nın savunucuları olarak gören dini hareketler yeryüzünde Tanrı krallığını kurmak istemektedir. Bu tür dini hareketler, anlamlı bir sosyal düzenin temeli olarak kutsal geleneği yeniden oluşturmaya yönelik bir çabayı temsil etmektedir. Bu çaba, evrenselleştirici küresel kültür karşısında belli bir kültürel özgünlüğü sağlamak ya da korumak için ortaya konan diğer çabalardan birisidir. Bu hareketler içinde yer alan kişiler de küresel sahne-

65 Beyer, "Social Forms of Religion and Religions in Contemporary Global Society", s. 57–58.

66 Bassam Tibi, "Siyasi İslam, Köktendincilik ve Modernizm Yakın Doğu'nun Arap Kesiminde Laikliğe Başkaldırı", *Köktendincilik ve Çoğulculuk*, çev. Nezih Pala, Coşkun San (ed.), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 1996, s. 53.

67 Peter Beyer, *Religion and Globalization*, Sage Publications, London, 1994, s. 206–225.

de önemli aktörler haline gelmiştir.⁶⁸ Sonuç olarak, değişen küresel koşullar, sadece köktencilikğin bağlamı ya da hedefi değil, aynı zamanda bu koşulları yoğunlaştıran birincil etmendir. Beyer'e göre ise, toplumun küreselleşmesi, dinin yenilenen kamusal etkisi için verimli bir zemin sunabilir.⁶⁹ Ancak Beyer, dinsel aktörlerin ve inançların, küresel durumla ilgili söylemde küresel ilişkileri şekillendiren kurumlar içinde olduğundan daha önemli bir rol üstleneceğine inanmaktadır. Beyer'e göre, dine şekil vermenin bir başka yolu olarak sosyal hareketler incelendiğinde, bir sosyal hareketi neyin oluşturduğu konusunun son derece tartışmalı olduğu görülmektedir. Konumuzun kapsamı açısından belli ortak özelliklerin tanımlanması sınırlama açısından faydalı olabilir. Bilindiği gibi sosyal hareketler, mevcut toplumsal düzende değişiklikler meydana getirmek ve yeni bir toplumsal düzen oluşturmak için, insanların, fikirlerin ve maddi kaynakların harekete geçirilmesiyle uğraşırlar. Onların, günümüzde olduğu gibi, yakın ilişkide oldukları örgütlenmeler bulunmakla birlikte, bu örgütlenmeler sosyal hareketlerle iç içe değildir. 1960'lar sonrası kadın hareketleri ve çevreci hareketler bu durumun örnekleridir. Her birinin kendileriyle özdeşleşmiş örgütleri olsa da (kadın örgütleri ya da Greenpeace gibi) bu hareketlere somut yapısını kazandıran şey, örgütlerin isimlerinden çok protestolar, aykırı yayınlar, toplumsal tartışmalar, lobi faaliyetleri ve diğer sembolik hareketlerdir. Örgütlerdekinden farklı olarak, hareketleri yapılandıran eylemler, onları geliştiren ve yenileyen taraftar eylemleri değildir. Bununla birlikte dini hareketler örgütlerin aksine, zaman ve mekâna bağlı sembolik ihtimallere ya da belirli zamanlara ve mekânlara, belirli kişilere olduğundan çok daha fazla bağlıdır.

Sosyoloji literatüründe dini hareketler olarak adlandırılan bu tür oluşumların çoğu, özellikle de yeni dini hareketler aslında az önce tanımladığımız anlamda sosyal hareketler değildir. Bunlar daha çok belli bir zamanda ve üye kazanma amacıyla kurulmuş örgütlerdir. Bu anlamda Brahma Kumaris, Siyantoloji kilisesi (*Church of Scientology*), Falun Gong, Birleşik Kilise (*United Church of Christ*), Soka Gakkai, Hindistan'da, ABD'de, Çin, Kore ve Japonya'da ortaya çıkan yeni dini örgütlerdir. Bununla birlikte Transandantal meditasyon (*Transandantal Meditation*), New Age, Neopaganizm (*Wicca*), Tai-Chi Chuan ve Qi Gong gibi bu türden sayılabilecek başka dini hareketler de vardır. Bu örneklerin hepsinde bunlarla ilişkilendirilmiş ya da özdeşleşmiş örgütler olsa da katılımın genel özelliği düzensiz, rastlantısal, ortak bir otoritenin kontrolünden uzak ve bireysel olmasıdır. Transandantal

68 Frank J. Lechner, "Global Fundamentalism", *A Future for Religion? New Paradigms for Social Analysis*, William H. Swatos (ed.), Sage Publications, London, 1993, s. 27-28.

69 Peter Beyer, *Religion in a Global Society*, Routledge, New York, 2006, s. 121-186.

meditasyon örneğinde olduğu gibi bazı hareketlerde son yıllarda hareket zayıflarken daha açık seçik örgütlü bir yapıya yönelik gözlenmektedir. Özellikle Batı neopaganizmi örneğindeki gibi hareketin fikri yapısı, kendilerine göre bireysel bir dini otorite olan inanışlarının gayri meşru bir şekilde birleştirilmesi olarak saydıkları örgütlenmeye karşıdır. Dolayısıyla bu tür yeni paganlar festivaller ya da yıllık kutlamalar gibi olaylar için toplansalar da yerleşik bir örgütün resmi bürolarına sahip olmak bir tarafa çok az üyelik kurallarına sahiptir. Dinin bu sosyal formunun görece farklılığının bir başka göstergesi de bu hareketlerin büyük birleşmelerden, örgütlenmeden, devlet ve diğer sosyal kurumlar tarafından bir din olarak tanınmadan kaçınınsalar da kendilerini bu yönlerden birine dahil olma konusunda büyük bir baskı altında hissetmeleridir. Neopaganlarda olduğu gibi bazı durumlarda bu tür bir birleşme ve tanınmanın birincil nedeni dinsel özgürlük olabilir.⁷⁰ Transdantal meditasyonda olduğu gibi başka durumlarda ise bir hareketin dinamizmini ve sürekli hareketliliğini sağlamanın zorluğu örgütsel düzenlilik ve konsantrasyonu takip edilecek cazip bir yol haline getirebilir.⁷¹

Küreselleşme süreciyle birlikte komünal dini yapılanmaların sayısında bir artış olduğu açıkça görülmektedir. Bireycilik ve rasyonellik trendlerinin oluşturduğu modernleşmenin, dinin mahiyetini ve modern dünyadaki konumunu değiştirdiği bilinmektedir. Bununla birlikte post-modernizmin, dini, büyük ölçüde bireycileşmiş ve inançların bir bölümünde meşruiyetini yitirmiş olarak, yeni formuyla topluma geri döndürdüğünden bahsedilebilir. Küreselleşme sürecinin yerelliği canlandırıcı etkisi sonucu, dini hareket ve cemaatleşmede bir artış gözlenmiştir. Ayrıca bu dinsel oluşumların, küresel ölçekte bir örgütlenme içine girdikleri görülmektedir.⁷² Bu bağlamda, Ahmediye Hareketi, Fetullah Gülen Cemaati ve Moonculuk gibi çeşitli dini oluşumların küreselleşme şartlarından nasıl yararlandıkları veya bu süreci na-

70 Din sosyolojisi öğrencileri için olduğu kadar profesyonel araştırmacılar için de başarılı bir giriş kitabı olan *Invitation to the Sociology of Religion*'da Zuckerman, ABD'deki dini organizasyonların yasal anlamda bir din statüsü kazanmak için verdikleri mücadeleyi siyantoloji kilisesi (Church of Scientology) örneği ile açıklamaktadır. Zuckerman'a göre Siyantoloji (Scientology), şu sıralar "kült" etiketinden kurtulmak ve birçok nedenden ötürü –yasal, maddi ve diğer nedenler- "gerçek" bir din olarak kabul edilmek için uluslar arası kulislerini sürdürmektedir. Uluslararası Siyantoloji Kilisesi tarafından hazırlanan büyük, kalın kaplı bir kitabın bölümleri ve ekleri Siyantoloji'nin "gerçek" bir din olduğunu "kanıtlamaya" çalışmaktadır. Eğer onlar, iktidardakiler tarafından "gerçek bir din" olarak kabul edilirlerse, vergi indiriminden toplumsal saygınlığa kadar pek çok toplumsal yarar elde edebileceklerdir. Fakat kült olarak adlandırılırlarsa, davaları, yasal haksızlıkları ve toplumsal dışlanmayı göze almak durumunda kalacaklardır. Zuckerman, *Din Sosyolojisine Giriş*, s. 131.

71 Beyer, "Social Forms of Religion and Religions in Contemporary Global Society", s. 56–57.

72 H. Ezber Bodur, "Küreselleşme, Din ve Ulus-Devlet", *Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Din*, Şahin Gürsoy, İhsan Çapcıoğlu (eds.), Platin Yayınları, Ankara, 2007, s. 23.

sıl algıladıkları, din ve küreselleşme ilişkisi ile ilgili araştırma konuları arasındadır. Dünyadaki tüm toplumlara Kur'an'ın gerçek öğretisini yaymak üzere Allah tarafından tayin edildiğini ve beklenen Mesih olduğunu iddia eden Ahmediye Hareketi'nin kurucusu Mirza Gulam Ahmed, iletişimin, hayatın birçok yönlerinde küresel etkiler yaratmadaki önemli rolüne dikkat çekmektedir. Ayrıca Nurculuk hareketinin kurucusu olan ve Gulam Ahmed'in fikirlerini paylaştığı iddia edilen Said Nursi'nin de küreselleşme olgusuna önceden dikkat çektiği ifade edilmektedir. Nurculuk geleneğinde yetişen Fethullah Gülen de iletişimin gelişmesi karşısındaki optimistik yaklaşımıyla küreselleşmenin sonuçlarından yararlanma çabası içine girmiş ve faaliyetlerini bu yönde yoğunlaştırmıştır. Küresel söyleminin yanı sıra, medyadan ticarete, sanayiden eğitime kadar geniş bir faaliyet yelpazesıyla küresel alanda dikkat çeken bir başka dini hareket de Moonculuktur. Bu çerçevede sırf dini program üreten ve elektronik kilise (*The Electronic Church*) adı verilen dini yapılanma da iletişimin önemini vurgulayıp bundan yararlanarak küresel faaliyetler içine giren bir başka örnek olarak dikkatimizi çekmektedir.⁷³

Küreselleşme ve din konusuna dolaylı ya da dolaysız olarak atıfta bulunan sosyal bilimciler çalışmalarını kültürel çoğulculuk üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Bu çerçevede dini organizasyonların küreselleşme karşısındaki tutumları ve bunun toplumsal yansımaları da ele alınan konular arasındadır. Ayrıca küreselleşmenin bir yandan ulusalcı dini hareketleri teşvik ettiği, diğer yandan bu hareketlerin küreselleşme sürecine girdikleri de bu kapsamda incelenmektedir. Yine küreselleşmenin bir sonucu olarak dini anlayış ve algılamalarda değişimin yaşanması da araştırmacıların dikkatini çeken bir başka konudur. İslam dünyasında mistik akımların kuruluş dönemlerindeki anlayış ve pratikten tamamen farklı bir yapıyı benimsemeleri bu süreçle ilgili görünmektedir.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Morley ve Robins, bilgi ve iletişim akışının yaygınlaşması ve kitlesel göçler sonucu; ulusal sınırların giderek aşındığı, dolayısıyla kültür ve kimliklerin her zamankinden daha sıklıkla karşı karşıya geldiği bir çağda yaşadığımızı vurgular. Eskiden kültürler zaman ve mekân sınırlarıyla birbirinden ayrılırken, günümüzde sabit, bütüncül ve sınırlarla çevrili bir kültür kavramı, yerini "kültür kümelerinin küresel devingenliği" ve nüfuz edilebilirliği kavramına bırakmıştır.⁷⁴ Küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı toplumların git-

73 Bodur, "Küreselleşme, Din ve Ulus-Devlet", s. 30.

74 Morley ve Robins, *Kimlik Mekânları*, s. 125.

tikçe birbirine bağımlı hale geldiği konusundaki bu farkındalık, 1960'ların sonlarına doğru gelişmeye başlamıştır. Immanuel Wallerstein⁷⁵ dünyayı; (a) ekonomi ve politika alanında hakim, (b) sanayileşmiş, (c) kapitalist ve daha zayıf üçüncü dünya ülkeleri şeklinde bölümlere ayıran küresel hiyerarşinin kapitalist dünya ekonomisindeki uzun süreli değişimlerin bir sonucu olduğunu savunmaktadır. Wallerstein, bu gelişmenin küresel bir işbölümü ve egemen bir dünya kültürü ortaya çıkardığına inanmaktadır. Söz konusu dünya kültürü ya da "küresel kültür", Mike Featherstone tarafından, "küresel düzeyde özerklik kazanmış iletişim süreçlerini hızlandıran; toplumları ve kültürleri aşan süreçler dizisi" olarak nitelendirilmektedir.⁷⁶ Robertson ise, dünya sisteminin ekonomik güçler tarafından meydana getirildiğini ve ekonomik yapılardan oluşan bir sistem olduğunu belirten geleneksel küreselleşme görüşünü sorgulamaktadır. Robertson, bunun yerine, dinin küreselleşme süreçlerinin ve alternatif yönlerle ilişkin çatışmaların gerçekleştiği önemli bir alanın entegre bir parçası olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre küreselleşme süreçleri 1880-1925 yılları arasında başlamış ve hızla ilerlemiştir.⁷⁷ Bu dönemde, dört ana referans noktası oluşturulmuştur: (a) Toplumlar, (b) bireyler, (c) uluslararası ilişkiler ve (d) insan. Küreselleşmenin 1960'larda başlayan ikinci aşaması bu dört referans noktasının yeniden yapılandırılması ve problemlili hale getirilmesini içermektedir. Dolayısıyla yirminci yüzyılın sonlarına doğru ulusal kültürler ve buna bağlı olarak kişinin kimliğini açıklama ihtiyacı sorgulanmakta; birçok dini örgüt ve hareket, çok uluslu bir yapıya sahip olduğu için ulusal hükümetlerle çoğunlukla gergin ilişkiler içine girmektedir. Robertson, dünyanın birçok yerinde yaygın olan kilise-hükümet gerilimlerinin bu konuyu ortaya koyduğunu iddia etmektedir. Diğer taraftan küreselleşme süreci, toplumların ve bireylerin kimliklerini tartışmaya açtığı ve farklı uygarlıkları tek bir kamusal alanda topladığı için dini gelenekler, dünya düzeninin yeni imgeleri için güçlü kaynaklar haline gelebilmektedir. Bu da bireyin ulusun dinsel kültürüne dayandırılmasının ve dünya düzeninin yeniden şekillendirilmesinin bir yolu olarak dini grupların ve hareketlerin kök(t)enciliklerine geri dönmelerine yol açmaktadır. Bu çer-

75 Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, New York, 1976, s. 229-233.

76 Mike Featherstone, *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*, Sage Publications, England, 1990.

77 Roland Robertson, "Globalization, Modernization and Postmodernization: The Ambiguous Position of Religion", R. Robertson, W. R. Garrett (ed.), *Religion and Global Order*, Paragon House, New York, 1991, s. 281-291. Ayrıca bkz. "The Globalization Paradigm: Thinking Globally", D. Bromley (ed.), *Religion and the Social Order*, Vol. I, *New Developments in Theory and Research*, JAI Press, Greenwich, 1991, s. 1-10.

çevede dini liderler de küresel tartışmalar içinde yer alan küresel aktörler haline gelmiştir.⁷⁸ Robertson dinin ürettiği gerilimlerin ortaya çıkardığı küreselleşme süreçlerine yönelik dinsel tepkilerin önemine dikkat çekmekte ve dinin, küreselleşmenin yön belirlemesine yardımcı olacağını savunmaktadır.

Küreselleşme kuramına çeşitli eleştiriler de yöneltilmiştir. Örneğin, David Lehmann'a göre, din ve küreselleşme ile ilgili çağdaş kuramsal açıklamalardaki temel zayıflık, küresel kapitalizmin yayılışının tüm küreselleşme için model olarak alınmasıdır. Bunun sonucu olarak, çeşitli araştırmacılar, küreselleşmeyi akılcılaştırılan, homojen ve standardize edilmiş "modern" kültürün yayılması olarak algılamaktadır. Ayrıca, söz konusu araştırmacılar, bu tür bir küreselleşmeye karşı gösterilen tepkinin, yerel dinsel kimliklerin dile getirilmesi olduğunu düşünmektedir. Lehmann, küreselleşmeyle ilgili bu tür algılamaların çok basit olma eğiliminde olduklarını çünkü söz konusu algılamaların, sınırlı bir din algılamasına dayandıklarını ileri sürmektedir. Bu tür algılamalar, dini, kimlik oluşturan ve sosyal, etnik ve diğer sınırları belirleyen sembolik bir sistem olarak görmek yerine modern dinin akılcı din olduğunu kabul etmektedir. Lehmann dinin çeşitli biçimlerinin, yani akılcı ve popüler biçimlerinin, aynı anda var olabileceğini savunmaktadır. Lehmann'a göre küreselleşme her şeyi tek bir homojen bütün olacak şekilde biçimlendirir ve sosyal mesafeler arasındaki benzerlikler daha belirgin hale gelse de, yerel kültürler ve farklılıklar varlığını sürdürmeye devam edecektir.⁷⁹

Öte yandan küresel kitle kültürüne paralel bir biçimde artan hiper aktif tüketim, imajların meta olarak sunumu, yaşanan aşırı hızlı ve değişken hayat tarzı tüm dinleri gerçek hayatla bir rekabet içine sokmakta; yaşanan hayatla inanılan ideallerin arası gün geçtikçe daha da açılmaktadır. Bu rekabet ve çelişki İslam için olduğu kadar Hristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm, Budizm vb. dinler için de geçerlidir. Küresel tüketimin bütün toplumsal alanı kuşattığı bir dünyada dinlerin metalaşması ve büyük dinlerin erozyonu artan bir trend içinde hızla devam etmektedir. Hayata yön verme ve toplumsal formlar içinde kendine yer bulma konusunda ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalan dinler, giderek kişinin bir iç meselesi haline gelmekte ve kişi için gerçek anlamını kaybederek sembolik bir anlam ve değer taşımaya başlamaktadır. Hayatın aşırı metalaşması ve katı bir biçimde sekülerleşmesi, günlük hayat formlarının, dini inanışlarla bir rekabet ve çelişki doğurarak din-

78 Roland Robertson, *Globalization: Social Theory and Global Culture*, Sage Publications, London, 1992, s. 164–169.

79 Inger Furseth and Pal Repstad, *An Introduction to the Sociology of Religion: Classical and Contemporary Perspectives*, Ashgate Publishing, England, 2006, s. 79–82.

sel inançların doğasını etkilemesine yol açmaktadır. Bu durum, dinlerin kendilerini "evrensel bir hayat tarzı" olarak sunmalarının önünde de ciddi bir engel oluşturmaktadır. Ancak kültürel heterojenlikle homojenliğin bir arada ve paradoksal bir biçimde yaşandığı bu süreç, çağdaş dünyada geleneksel, yerel olanın ya da dini kültürlerin önemini bütünüyle kaybettiği anlamına gelmemektedir. Bu süreçte yeni bilgi ve iletişim şebekeleri ile bağlantılı olarak yerellikten kurtulma süreçlerinin vurgulanıyor olması, mutlak bir eğilim olarak görülmemelidir. Nitekim küreselleşmenin ekonomik etkilerinin yanı sıra sosyal, siyasal ve kültürel etkilerini de dikkate alan siyasetçiler, bilim adamları hatta bizzat küresel aktörler bu yönüyle küreselleşmenin ne kadar sürdürülebilir olduğunu tartışmaya başlamışlardır. Ünlü finansör George Soros, ekonomik küreselleşmenin temellendirildiği neo-liberal doktrinden piyasa fundamentalizmi olarak söz etmiş ve fundamentalizmin her çeşidi gibi bunun da son derece tehlikeli olduğunu belirterek küreselleşmenin geleceğine ilişkin endişelerini dile getirmiştir.⁸⁰ Böylece küreselleşmenin taşıdığı sosyal dışlanmışlık, sosyo-kültürel yozlaşma ve çözülme, çok hızlı ve yaygın çevre kirliliği, yeni hastalıkların yayılması, yoksulluğun ve adaletsizliğin artması, yabancılaşma ve yalnızlaşma, toplumsal ümitsizlik ve memnuniyetsizlik gibi birbiriyle ilişkili çok ciddi ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasal tehlikeler ekonomik aktörler arasında da önemli endişelere yol açmıştır. Bütün olumsuzluklarına rağmen, küreselleşme kuramcısı Robertson'un ifadesiyle⁸¹, *benzerlik içinde farklılığın* yoğun bir şekilde sıkıştırıldığı ve kültürlerin büyük oranda izafileştirme olgusunun bir sonucu olarak her geçen gün daha fazla manipülasyon konusu olduğu bir dünyada yaşadığımız gerçeğini bütünüyle kabul ettiğimiz sürece, geleneksel dinlerin ve kültürlerin geleceğinin parlak olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, küreselleşme sürecinin ürettiği popüler kültür örüntülerinin geleneksel yerel kültürler içinde metalaş(tırıl)ması, görselliğin egemen olduğu sanal dünyada yerel bağlamlarından koparılan kültürel imgelerin iletişim ve ulaşım araçları, özellikle de internet aracılığıyla dolaşımının hızlanması, kültürel farklılıkları aşındırarak homojenleşmiş bir kültür ortaya çıkarmayı amaçlayan popüler kültürün küresel egemenliği karşısında geleneksel kültürlerin ve dinlerin geleceği ile ilgili sorunları bütün boyutlarıyla değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Bu makalede, küreselleşen dünyada dinlerin ve kültürlerin bazı sorunlarının dile getirilmesine yönelik sınırlı da olsa bir katkıda bulunabilmiş olmayı umut ediyoruz.

80 Bkz. George Soros, *Küreselleşme Üzerine*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

81 Robertson, "Globalization and the Future of 'Traditional Religion'", s. 53-68.